

Şamil Alâdin

TESELLİ

Kök Qartal qayaları eteginde Tilki Geçti deresiniñ eki yaqında qadimiy yüke ve emen terekleri arasında Bademlik köyçigi yerleşken. Ealiniñ hatirindeki bir rivayetke köre, çoq yıllar evelsi köyçik badem terekleri içine kömüli olğanı için oña bademlik degenler. Ama bir defa, yaz vaqıtında, vadiye kül renkli qar yağğan, ondan soñ bütün badem terekleri elâk olğanlar. İkmekli köylüler bu adise sebebinden eslerini yoq etmegenler. Er köylü öz azbarında bir dane ceviz teregi oturtqan, terekler yüksek olup ösken, uzun dallarını Tilki Geçti deresi üzerine darqatqanlar. Köy ceviz terekleri ile örtülgen, ama adı, eveldeki kibi, Bademlik olup qalğan.

Baarde küçlü yağmurlar yağsa, yüksek yamaçlardan aşığı sel tüşe, köyni ekige bölip, inildep aqıp turğan Tilki Geçti özenine qoşula... suv özünüñ saillerinden tışqa çıqa, öküre-qutura, bağlarını-bağçalarını basa, evlerni yıqa, uvuldap uzaqlarğa çıqıp kete.

Yağmurlar toqtağan soñ, tik damlı evlerden caloz qalpaqlı, çarıqlı adamlar çıqa, ellerine qazma, kürek alıp, endeklerge tüşe, yıqılğan evlerni ve oyulğan yollarını tüzeteler.

Bir afta keçe, dağ başını kene duman ala, Bademlik üzerine qurşun renkli bulutlar sarqalar. Eali tekrar telüke altında susa.

Kök Qartal dağları uzaq degil. Anda çıqmaq için tek eki keçit bar. Biri Köpek Boğaz. Oña tilkiler yaşağan soqaq ile barmaq mümkün. Qaya içinde qoba... töpedeki teşikniñ kenarından tutup, elleriñ üstünde köterilip, evelâ ayaqlarını, soñra başını tışarı çıqarmaq kereksiñ. Bu, büyük küç ve canbazlıq talap ete, fikirimce, boğazğa böyle ad qoyulğanınıñ sebebi, qobadan töpege çıqılğan delikniñ köpek boğazı kibi, tar ekenliginde olmalı. Diger keçit – Erikma. Bu – yüksek qaya ortasında keñ ve teren çatlaq. İçinde daima suvuq suv şuvuldap tura, lâkin tışarı çıqmay. Divarlarında yelqanatlar yuqlaylar. Ayaqları qaya-yaprağı pıtaqlarına ilişik, başları aşığı sarıq. Çatlaqqa köy betten ketken yol Babuğan yaylağa çıqa. Çatlaq içinden keçmek için yerden degil, yüksekte divar kertigi boyu yürmek kerek, yoqsa, adam suv aqıntısı içine yıqılıp, elâk ola bile. Kök Qartalğa çıqқан kişiniñ közü ögünde ilâhiy dünya açıla. Kevdeleri çatalı kiyik qayalar, hoş qoqulu çamlar, uçansuvlar, kiyik eçki, sığın ve qaraca sürüleri ve diger mucizeler körmek mümkün.

Aşağıda, Bademlikniñ özünde yaşağanlarınıñ... aman-aman episi fuqare adamlar. Yalınız eki kişi bar ki, köyniñ bütün topraqları deyerlik olarnıñ elinde. Biri – Kâzim bey, Cuma Cami yanındaki ziynetli saraynıñ saibi. Digeri türk Ekrem bey – büyük tütün araları ve anbarlarına tirkelip turğan cam sofalı evde yaşay.

İhtiyar köylüleriniñ aytqanlarına köre, Ekrem bey bu köyge, qoluna tek bir mala tutup kelgen ve sekiz yıl içinde o derece zenginleşken ki, köyniñ yarı toprağını elge keçirgen. Kâzim bey ise, babası Resul efendiniñ vefatından soñ alğan mirası sayesinde itiyacdandır qurtulğan. Bu eki beyniñ bağçalarında ve tütün tarlalarında sanki bütün köy hizmet etmekte.

Eali işten azat, cuma künlere, qırlarda kütüklerni túbü-tamırından sökip, taşlardan temizlep, miyra yahut çayırlar yasap, olarda boğday saça, sebzevat asray.

Ama, elde etilgen küçük bereket keçiniş için kâfi degil. O sebepten köylüler tañda töşekten qalqıp, bir kesek ekmek ve bir baş sarımsaq alıp, boğçalap, yüksek dağlarğa kete, bütün kün qayalarğa, sıırımlarğa tırmaşıp, dolanıp, aqşam keç maalde arqalarında yarımşar çuval fındıq ile evge qayıp keleler. Fındıq bayağı cıyılğan soñ, mögedekli arabağa yüklep, dağlarda aylançiq ve çöllerde niyeti yoq, bezgilek yollardan keçip, Qızıl Yar yarmalığına kötürüp sata, böylece, oñmay-ölmey ömür süreler. Qazanğan paralarına, çöl betteki şeerlerden boğday, et satın ala... ne yapıp-yapıp ayatnı barge qadar uzata, yazda ise olarnı yüzüm ve yemiş qurtara.

Tabiat, ömürlerini ağır emekte keçirici bu adamlarınıñ qaydını çekse kerek, olarğa qaviy müçe ve çıdamlılıq bağışlağan. Bademlikte yaşı yüz onni, yüz yigirmine keçken qart adamlar az degil. Olar aqşamları köyniñ qavehanesinde minderler üstünde bağdaş qurunıp oturaraq, ellerinde qave filcanları, babalarınıñ 1812 senesi rus generalı Platovniñ atlılar korpusı erkânında fransızlarğa qarşı nasıl cenk etkenlerini hatirlemege seveler.

Qavehanede tek qartlar degil, yaş yigitler de toplana, biri kemane, digeri dare çala, kimerleri qaytarmağa oynay, ya da türkü söyleyer. Qavehane ögündeki meydandan eşitilgen oyun ve yır sadaları köyniñ etrafındaki qayalarda akisseda olup yañğıraylar. Yaş kelinler yarı gecegece evlerniñ sofalarında oturıp, uzaqтан eşitilgen türkülerni diñley, keç maalgece keyf çatqan qocalarını bekleyler. Ramazan ayında, gece temiçlikke turulacaq maalde, on beş-yigirmi yigit yarı gecede minarege çıqıp, bir ağızdan ramazan şerif ilâhiysini söyley, ellerindeki tüfeklerden atıp, köyni sadağa ğarq ete, musulmanlarını yuqudan uyantalar.

Alla ve adamlar tarafından unutilğan bu küçük köyçik böyle, öz alında yaşap kelmekte eken, yigirminci asır başında zuur etken sazağanlı vaqialar onı da qozğadı, dağlılarınıñ yüreklerinde taze tepindiler doğurdılar. Kök Qartalğa ketici yolniñ çetinde turğan Salâdin ağaniñ eki qatlı evinde ve küçük bağçaçığında ömür de, bu ceetten, müstesna ola bilmedi.

Salâdin ağa özü elli yaşlarında, daa küçlü adam. Dağda qalın, yüksek bik tereklerini kesip, çanağa-taqıp, evge ketire, tırnavuç, senek, añğıç... araba yasay, sata. Şay etip keçine. Qomşularniñ birisi oña dülger Salâdin, digeri, saçları ve saqalı qırmızı ekenligi için – qınalı Salâdin dey.

Evniñ ögündeki yeşil bağçada alma, armut, erik, şeftali, qaysı ballanıp pişmekte, ocaqlarda pamidor, biber, baqla ösip, pişip, quvamına kelmekteler.

Salâdinniñ bir qızı ve üç oğlu bar. Bir vaqıtlarda onıñ altı evlâdı olğan. Dört yıl evelsi, üyken oğlu gece Köbek Tekne deresine avğa ketken, kerı qaytıp kelmegen. Ekinci oğlu Tefviq keçken sene yaz künleriniñ birinde... Salâdin ağa evde yoq, dağğa ketken maalinde, bağça içinde dolanıy eken, zerdali teregi yanında büyük yılan köre. Evge çapıp kire, babasınıñ qoş-tüfegini ala, tapancalarını köterip, zerdali teregine qaytıp kele. Kampalar arasında yıllanı qıdırğanda sürüne, tüfek patlay, qursağından yaralanıp öle.

Şimdi evde oğulları Fikret, Rustem, Midat ve yekâne qızı Seyyare barlar.

Hınalı Salâdinniñ elinden ömürı boyu baltası tüşmegen, o sebepten qollarınıñ parmaqları içke büklenip qalğanlar.

Tırnaqları sınğan, kene ösip çıqqanlar... tekrar sınğan, qatmer-qatmer, qalınlaşıp qalğanlar. Ellerniñ terisi qabalaşqan, teneke kibi qatqan, çatlap-patlap ketken.

Salâdin bu yurtta er şeyni özü qurğan, özü yasağan. O, sebepten azbarda, aranda, kümeste – episinde nümüneviy tertip sezilmekte. Qarısı Tenzile yenge doğru yürekli, hoş çereli, tolu müçeli qadın, qocasınıñ qattı tabiatına ve talapkârlığına, kimerde ise şefqatlı ve alicenaplığına alışqan.

Dülger, adeti üzre, er kün tañda turıp, çananı yeke, yavlıq içine bir köşe ekmek, bir baş sarımsaq qoyıp, Fikret ile dağğa çıqıp kete. Ev işlerini Seyyarege qaldıra.

Ama qartlar: qız bala – evniñ musafiri! – deyley. Baar aqşamlarınıñ birinde Salâdinniñ evine, sağ qaşınıñ yarısı beyaz Qurt-Şerfe keldi. Oturdı – aş aşadılar. Qave içtiler. Sofra cıyılğan, qomşu odada balalar yuqlap qalğan soñ, qartiy gizli davuş ile uzun laqırdılar etti. Saba Seyyare, yanaşa köydeki boyacı Bilâlınıñ oğluna nişanlanacağı aqqında laqırdı darqap ketti.

Bir qaç aylar keçken, bağçada yapraqlar tökülgen soñ, düğün başladı... Dört kün – dört gece devam etti. Davul ve zurna davuşları altında Seyyareni arabağa oturtıp, şairane adlı, zengin, dülber Kökköz köyüne alıp kettiler.

Evde üç oğlan qaldı.

Anda, uzaq Rusiyede, ise eki yıldan beri muarebe devam etmekte... birinci cean muarebesi. O, meşaqatlı künlerniñ birinde Salâdin ağanı Volost idaresine davet ettiler. Tenzile yenge qasevetinden, bütün azbarnı beş-baş dolandı. Aqşam dülger evge eyecanlı ve tüşkün qaytıp keldi. Sofra başında ağızından söz çıqmadı. İndemey, sigarını yaqtı ve, keç maal olğanına baqmadan, Közev Mustafanıñ evine ketti. Eppi vaqıt keçken soñ qaytıp keldi, qaranlıq oda içine kirip, set üstüne uzanıp yattı.

– Sizge ne oldı, baba? Keyfiñiz yoqmı? – dep soradı Rustem. O, sofa ögündeki tapçan üstünde otura edi.

Dülger cevap bermedi. Bir talay vaqıttan soñ içeriden hırılı eşitildi. Tenzile yenge başını oñlu-sollu qaqtı.

– Pek yorğun, ğaliba! Adeti çalıq,– dedi oğluna. – Tez yüre! Bir belâğa oğrağanmı eken, dep qorqtım. Yuqlasın. Saba sarımsaq kibi tendiris qalqıp keter.

– Men bir şey aytmayım, yuqlasın! Lâkin çırayı yahşı degil,– Fikret anasına ökünçli közleri ile baqtı, özü ise qavflı şeyler tüşündi. – Bunda bir iş bar!

– Ne ola bilir, balam? – Tenzile yenge ğamlı davuş ile soradı ve cevap bekleme, lampanı aldı, odağa kirip ketti.

Fikret ve Rustem ikinci qattaki sofağa çıqıp, yuqlamağa yattılar.

Rustem deral tınıp qaldı. Fikret tüşek içinde çoq vaqıt çevirile berdi. Bağçadaki çır-çırnalarını sozuq, puunuñ kederli davuşlarını diñledi. Tezden kendisi de cebege çağırıla bilecegi aqqında tüşündi.

Baba tañda qalqtı. Eki ağızlı baltasını qayradı, ötmek ve sarımsaq aldı, atnı çanağa yekti, aşırmaq, yuqarı sofağa çıqtı. Keñ set üstünde bir-biri ile quçaqlaşır yuqlağan oğullarınıñ yanında toqtaldı. Dülber, ğamsız çereleripe hayli vaqıt köz etip turdı. Olarınıñ tañ aldı yuqusını bölmege yazıqsınsa da, dağlar artındaki kök kettikçe ağarmaqta, bağlarda ve bağçalarda quşlar çiviltisi ep artmaqta edi. Aşırmasa, keç olacaq.

– Fikret! – dedi yavaştan Salâdin ağa, oğlunuñ omuzına toqunıp.

Oğul közlerini aralıq etip, babasına baqtı-baqtı, soñ divarğa çevirildi.

– Tur, oğlum! – qart onı yavaştan silkitti.

Fikret közlerini açtı.

– Tur, ketmek kerek!

Fikret deral ayaqqa qalqtı, kiyinip, merdivenden aşağı sofağa tüşti. Kler içindeki çoyunğa meşribeni daldırıp süt aldı, ötmek ile içti, çarıqlarını kiydi, azbarğa çıqqan soñ atnıñ cügeninden tutup, taşlı, ör yol boyu dağğa doğru cönedi. Salâdin ağa, baltasını ve boğçasını alıp, oğlunuñ artından ketti.

Küneş Quş Qaya artından köterile başlağanda, baba ve oğul Qara Furtuna deresine barıp yettiler. Yüksek ve qalın yüke astında tekarar raatlanğan soñ, aylançiq yolğa tüştiler. Yol Quzğun Çoqrağına yetkence tik edi. Salâdin ağa çoqraq yanında atnı tuvardı, ög ayaqlarını tırşavlap, dağ içine yiberdi: “aşasın, toysun..” dedi o. Soñ boğçanı çekdi, iri kepekli boğday unundan pişirilgen ötmekten uzun tilim kesip, Fikretke berdi, diger tilimni özüne kesip aldı. Baba ve oğul tekneniñ çetinde oturıp, ötmeklerini sarımsaqlap aşadılar. Aşağan soñ Salâdin qalqtı, tekne üstündeki uluqnıñ suvuq suvundan içti, eki ağızlı baltasını alıp, qalın, yüksek bik terekleri arasına kirdi.

Olar tereklerini kesti, pıtaqlarını arçdı, qalın uclarını bıravnen teşip, çananıñ çüylerine keçirerek, evge cönediler.

Bademlik üzerine qaranlıq çöke başlağanda azbar qapu açıldı, içeri ağaç yüklü çana kirdi.

Aqşam yemeginden soñ, Salâdin ağa qaarli közlerini qarısına doğurttı. Ciddiy bir şeyler aytacağı sezildi.

– Fikretke köyden ketmek kerek! – dedi o.

– Niçün? – Tenzile yenge taaciplendi. – Bir şey oldımı?

– Onı askerge alacaqlar. Qaçmaq, gizlenmek kerek ki, kimse tapa bilmesin. Közev Mustafanıñ oğlu Settar da gizlenmek istey.

Ekisi de sustı, tüşündiler.

– Settar çar akimiyetine hizmet etmege istemey,– Salâdin sözüni devam etti. – Fikret de onıñ ile beraber olsun. Padişa azretleri qaydımızın nasıl çekkenini kördik. Ondan bizge hayır beklemege acet yoq. Ekrem bey, Kâzim bey, elbette, bekleye bilirlir. Fikret, ya Settar ile kaçmaq, yahut benim ile Qızıl Yarğa ketmek kerek. Başqa çare yoq.

– Qızıl Yarğa ketse, qurtulacaqmı?

– Bilmeyim. Er alda, onbaşınıñ közlerinden uzaqça olsa – yahşı. Biz qatnaq yollardan yürmemiz. Aylançiq yollarda ise bizni kimse tutalmaz.

– Ya Çoñarda? Köpürden keçme bileceksiñmi?

– Bir şeyler yaparmız...– Salâdin ağa laqırdını qısqadan kesti, çünki köpürde zastava olacağı hususta tüşünmege unuqtan edi.

Tenzile yenge sustı, qocası tüşündi. İçeri Rustem kirdi, indemey, qapınıñ yanaşasında kilim üstüne çökti.

– Bu maaldege niçün yuqlamaysıñ? – dedi oña Salâdin,– Fikret qayda?

– Qapu ögünde, Settar ağanen tura.

– Çağır, mında kelsin!

Rustem turdı, yıldırım suratinen çapıp ketti. beş daqıqadan soñ içeri Fikret kirdi. Babanıñ közlerindeki eyecanı ve anasınıñ tüşkünligini sezip, evde bir al yüz bergenini añladı.

– Fikret! – dedi baba yavaştan, Rustemge ise ketip yuqlamaq kerekligini közleri ile işmar etip, añlattı. – Fikret! Oğlum!

– Ne deysiñiz, baba? Sizni bir şey raatsızlaymı?

– Zaman fena oldı. Sen – üyken oğlumsıñ. Men saña bazanmağa aqlım. Seniñ Ekrem beyniñ oğlu kibi yaşağanını istemeyim. Cenk ne ile biteceği belli degil. Lâkin, o bitken soñ adamlar: Fikret çar tahtı için hizmet etti deseler, pek kederlenecegim.

– Men sizni añlamayım, baba!

– Padişa mağlup ola bile... deyley. – Salâdin, ister-istemez, eyecanlı söylene başladı.

– Niçün, baba?

– Bilmeyim, lâkin... öyle deyley. Seniñ niyetiñ ne? Nasıl yaşamaq isteysiñ? Men bilmege borclum.

– Adamları muarebege yollaylar. Men nasıl etip kenarda qalırım?

– Nasıl etip? – baba oğlunuñ közleri içine taaciplenip baqtı. – Er şeyniñ çaresi bar. Bu – fuqarelerniñ, bizim kibilerniñ, qanını töküci cenk. Öyle dey Settar. Cenk zenginler için, dey.

– Settar saçmalay...– dedi Fikret. – Dünya yaratılğan, ama adamlar büyüksiz – küçüksiz, aşağısız – yuqarisız iç bir vaqıt yaşap olamağanlar. Tabiatniñ qanunu öyle. Biri çalıştır, digeri çalışa.

Dülger bir şey añlamağan çıray ile oğluna çevirildi.

– Ya episi çalışsa, kimse kimseniñ terisini sıdırmasa... öyle mümkün degilmi?

– Öyle iç bir vaqıt olğanı yoq!

– Bizim evimizdeki bu zügürtlik... zarur şeymi?

– Yoq. Menim için... zan etsem, sizni için de, tek bir atqa degil, bir qaç atqa saip olmaq – yahşı. Bir çerik desâtina degil, eñ olmağanda, yigirmi desâtina toprağıñ olmalı. İşte, bu vaqıtta ayatniñ manası ola bile.

– Buları bizge kim berecek? – dep soradı Salâdin. – Ekrem beymi?

– Bilmeyim, baba! – dedi Fikret. – Ama olarğa saip olmaq güzel.

– Sen yaşsiñ, Fikret! Ama bala da degilsin. Seniñ zeiniñ açıq olmaq kerek. Söyle maña, Settarniñ fikiri ile razısıñmı?

– Settarniñ özü kim ki, onıñ fikirine razı olacağım? Közev Mustafanıñ oğlumı?

– Daa yañıç onıñ ile ne hususta laqırdı ettiñ?

Maña dağğa qaçmaqni teklif ete.

– Sen?

– Qaçuvda ne mana! Bu küçük köyçikten dağğa qaçqan beş-altı adamniñ elinden ne kelecik?

Salâdin ağa çubuğımı şırkıdatıp eki-üç defa çekti, soñ basıq davuş ile dedi:

– Sen bu ayattan az şey ögrengeysiñ! Fikirleriñ köklerdeki bulutlar içindeler. Ama saña saqlanmaq kerek.

– Kimden?

– Onbaşınıñ... Volost İdaresiniñ közlerinden. Añladıñmı? Saqlanmasañ, seni cenkke aydaycaqlar. Maña öyle baqma! Saña aqiqatni aytam. Üç künden soñ seni askerge alacaqlar. Men – cail adamım ve qartım... ama Kâzimbey ve Ekrembey adamları cenkke yollamağa pek davranalar. Yarın tañ atqance köyden ketmek kereksiñ!

– Qayda?

– Men aytırım!

Ertesi künü saba Fikret artıq evde yoq edi. O birden ğayıp oldı. Babası onu bir yerde saqladı. Qayda? Bunu kimse bilmey. Üçüncü künü Salâdinniñ azbarına onbaşı kirip, Fikretni soradı.

– Kökköz hastahanesinde yata,– dedi Salâdin.

Onbaşı inanmay, başını sağğa-solğa siltese de, bir daa Fikretniñ esamesini oqumadı, qartniñ sözlerini teşkerip yürmedi. Kökköz hastahanesine barmaq için dağlar-taşlar keçmek kerek edi. Dağlarda ise qaçaqlar fıqırdaylar.

Bir ay içinde Bademlikten cebege qırqtan ziyade adam alındı. Köy qadınlarınıñ fiğanı ile toldı.

Babasından sade ve qışımli terbiye alğan dülger Salâdin öz oğullarını da qorqu bilmez yigitler etip östürdi. O, yazda er afta bağçada yüksek, taldalı ceviz teregi túbünde Fikret ile Rustemni küreştirip, seyir ete edi. Eger bir de-biri qaideni azaçiq bozğanını sezse, küreşni deral toqtata ve usulni bütün titamatınen yeñiden köstere, aqşam keç maalgece olarğa köz etip tura edi.

Küzde ceviz qaqlğan vaqıtta Salâdin özü terekniñ eñ yüksekteki pıtağına çıqa, iç bir şeyge tayanmay, uzun sırıqni eki elinen qaviy tutaraq, ceviz qaqa ve oğullarına da öyle yapmaqni ögrete edi. Salâdin ağa acayip avcı edi. O, oğullarını nevbet ile avğa alıp çıqa edi. Tavşan raskelse, özü atmay edi – barsın, oğlu atıp öldürsin, eger birinci tavşan qaçıp qurtulsa, oğlu digerinini atıp öldürmegence evge qaytmay edi. O Rustemge quru ve qattı topraq üstünde tavşan izleri tapmaqni... dağda kündüz çeşit quşlarınñ seslerini ve gece vahşiy ayvanlarınñ davuşlarını ayırdı etmekni ögretken edi.

Rustemni meraqlandırğan şey tek av degil edi. Onıñ eñ sevimli meşğuliyeti at çapuv. Eñ zevqlı at çapuvlar toy künlerinde ola turğan. Köyde maqtavlı yigit Memetniñ düğünine eppi azırlıqlar körülse de, türlü sebeplerden ötrü qaldırıla berdi. Soñ babası demirci Qurtbedin cenkke alındı. Andan tek sol qolu ile qayıp keldi.

– Ayşe! – dedi o, bir kün qarısına. – Men qaç yıl daa yaşaycağım, belli degil... oğlum yaş olsa da, onu evlendirip, bahtlı ekenini körmek isteyim.

Bundan soñ Memetniñ toy künü tayin etildi.

Musafirler çoq toplandı. Qomşu Ğavr köyünden eñ namlı atlarğa minip üç yigit keldi. Lâkin Rustem tınç edi. Üç kün ve üç gece özüniñ Aq Tabanını besledi, uzaq mesafelerge çaptırıp, nefes aluvını diñledi.

Qoşu olacaq künü azbarğa çıkarıp, qaşağa ve çotki ile temizledi, quyruğını ve callarını sabunlap yuvdı, quruttı, quyruğını ördi ve qısqa etip tuyümlep bağladı. Üyle avğan soñ, yigitler Cuma Cami artındaki aralıqta cıyıla başladılar. Rustem ayaqlarına Fikretniñ çızmalarını, başına özüniñ qarakul qalpağını kiydi ve Aq Tabanğa atlanıp ketti. Qartlar, yaşlar quyruğı tüyümlı acayip qıyafetli atqa ve yigitke suqlanıp köz etmekte ediler. Qoşularğa alışıq Aq Taban, düğün ziyafeti devam etken evniñ qapusına yaqınlağanda eyecanlandı, kibar başını qaqqalap, de ögge atıldı, de kerı çekildi, de art ayaqları üstünde tiklendi.

Rustem atnı arqağa çevirmek için cügenini çekeyatqanda, toy azbarından eki qız çıqtı. Birisiniñ qılabdan saçları belinece sarqqan, digerininiñ ise bürümçigi astında gizlenmekteler. Qızlarınñ başlarında altınli fesler, boyunlarında qiymetli ciazlar yiltırmaqta. Qılabdan saçlı qız Rustemge ve onıñ cüyrüğine bir köz etti ve, dostuna çevirilerek, aselet yüksek davuş ile:

– Atnı pek yaraştırğan. Añlaşıla, eñ arttan nallarnı toplap kelecek,– dedi.

Qızlar şaqıldap külüşerek, çeşme betke doğrudılar. Yüzleri fırlantalar astında gizlengenlerine baqmadan, Rustem olarnı tanıdı. Sarı saçlısı – Gülâra, yuqarı maalledeki Ğafar ağanıñ qızı, yanındaki ise – qayışçı Nafeniñ qızı Zemine edi.

Külküler Rustemge toqundı.

– Qaysımız nal toplaycağını soñ körermiz,– dedi o. – Menmi, yoqsa ağañ Veysmi?

Qız toqtaldı, yüzünü azçiq açtı.

– Ağam köyge kelip yetkende, siz Tarahçı Aliniñ evi yanında olacaqsınız!

– Yañlışasıñız! – dedi yigit ve alçaq davuş ile soradı: – Ya siz, Gülâra, toynı niçün terk etesiñiz? Ne işiñiz bar?

– Niçün soraysıñız?

– Şay... özüm,– Rustem pelteklene başladı. – Aytacaq şeyim bar edi.

– Mañamı? Pek aşırmañız. Taqdiriñiz ğayet dumanlı. Qoşudan nasıl qayıp kelegeciñiz belli degil! – qız dülber külümsiredi.

– Şübelenesiñizmi?

– Yoq... öyle olacağına eminim.

Gülâra yüzünü tekrar fırlanta ile örtti, Zemineniñ elinden tuttu, ekisi aralıq içinde ğayıp oldılar.

Tezden çalğıcılar, soñra musafirler soqaqqa çıqıp, çeşmege doğrudı, meydanda turğan yigirmi dört atlı yigitni muasarağa aldılar. Atlılar üçer-üçer olup tizilerek, davul ve zurna davuşları altında poçta yol betke cönediler. Qızlar, çette turıp, begengen yigitlerine işmar ete, öz araları şaqalaşa – külüşe, bir-birlerini eriştire, er biri qoşuda öz sevgilisi birinci olacağını isbatlamağa tırışa edi.

Atlılar Asma Quyu aylanmasında doğrudılar.

Çeşme ögündeki meydanda oyun başladı. Davulcu çoqmarını domp etip urdı. Yüz yaşındaki ihtiyar adamlardan başlap, bala-çağağa qadar, er kes oynadı. Seyirciler oynamaqta olğan qızlarınñ fesleri ve yigitlerniñ qalpaqları astına kâğıt paralar qıstırdılar.

Dügünde endi bayağı şarap içip, keyflenip yetiştirgen yaş kişiler bellerindeki quşaqları arasındaki pıstavlarını çıkarıp, avada patlattılar.

Ekrem beyniñ aydavcısı Veli ve sünnetçi Osmanıñ oğlu İbrahim alqağa kirip, ellerini töpege kötererek, dañgalaq oyunu oynadılar. Oynar ekenler: “Aşaya en! Yukarıya kalk!” dep qıçırdılar.

Oyun-külkü esnasında, eki şaqacı köylü düğün azbarından çeşme meydanına iri çapçaq yuvarlatıp ketirdi, adamları şarap ile sıyladılar.

Bu şeñlik eñ yüksek seviyeye köterile yatqanda gürültü birden tındı, er kesniñ nazarı meydan çetinde peyda olğan onbaşı Abduramañğa çevirildi.

– Bu nasıl şamata? – dep cekirdi o, toqal qamçısını avada sallap. – Bu nasıl yarmalıq? Anda, cebelerde, adamlar padişa oğrunda canlarını fida etmekte... Siz ise mında keyf çatasıñızmi? Tez.. çalğımı toqtatıñız!

Çeşme meydanında qabir süküneti asıl oldu. Sükünet hayli vaqıt devam etti. Neayet, cemaat ortasındaki alqağa Salâdin aqay çıqtı.

– Abduraman! – dedi o, tüşkün sesi ile. – Epimizniñ oğullarımız qurşun astına yollanıldı... bu seniñ için azlıq etti de, bir afta evseli cenkten bir qolsuz qayıp kelgen Qurtbedinniñ oğluna toy yapuvnu yasaq etesiñmi?

– Sen sus, Salâdin! – dep ayqırdı onbaşı. – Men seniñ de kim ekeniñni bilem! Sen akimiyet duşmanısıñ! Seni Sibirge aydamaq gerek.

– Ebet, siz bunı yapa bilesiñiz! – dedi dülger. – Bu siziñ için bir şey demek degil!

– Yeter, qarabacaq!

– Oğlum! – dedi bu arada onbaşığa çal saqallı Vacip. O, yosunlu kök taş üstünde oturmaqta edi. – Yüreklerimiz keder tolu. Cemaat bedbaht Qurtbedinniñ oğluna toy yapa. Bunı da qanunğa akis deysiñ! Alla seniñ cezañni bermezmi?

– İmperiya azap içinde, siz ise... davul – zurnağa oynaysıñız, – dep cekirdi Onbaşı, qart Vacipke, – Qurtbedin cenkten bir qolsuz keldi, bu doğru. Ama o, köyge maraz alıp keldi. O da doğru. Dağğa er kün onlap erkekler qaçmaqtalar.

– Qurtbedin alicenap adam, – dedi Vacip. – Onı iç bir şeyde öpkelemek mümkün degil!

– O alicenap adamniñ tili pek uzun.

– Alla yazısı. Er keske bir ölçüde til bağışlamağan. Seniñ tiliñ qısqa... lâkin bizim başımızğa ne qadar belâlar ketirdi, bilesiñmi?

– Vacip aqay! – onbaşı asabiy davuş ile qıçırdı. Öyleki, samaylarındaki qan damarları şişip çıqtılar. – Men ükümet kişisim. Beyaz saqalıñızğa ürmetim olğanına baqmadan, sizni...

– Sibirge aydarım... demek isteysiñ, bilem! Meni Sibir ile qorquzamazsıñ. Men anda oldım... eki defa. Endi aşımni aşadım – yaşımni yaşadım. Men, Abduraman, seniñ dedeñ Nezirniñ yaşlığımı bilem.

Onbaşı elindeki örme toqal qamçını iddetle çizmasınıñ qonuçına urdı, alqa içinden çıkar eken, adamları üytekledi – qaçıştırdı, Asma Quyu betke adımladı.

– Ağızını tıy! – dep taşladı o, Salâdinge, yanından keçeyatqanda. – Bir daa artqaç laqırdıçılar eşitmeyim!

Onbaşı ketken soñ, tekrar zurna davuşı eşitildi. Adamlar tekrar oynamağa başladılar.

Ekinci namazı yaqınlağanda, köyniñ aşağısından, poçta yol betten atalaq-kötelek olıp Midat keldi.

– Qoşu ke! Qoşu...– dep qıçırdı bala.

Muzıka toqtadı. Er kes Asma Quyu aralığı soñundaki küçük qır başına yuvurdı.

Kerçekten de, atlılar Tarahçı Aliniñ tütün aranları yanından keçip, köyge yaqınlamaqta ediler. Yigitlerniñ qaysı eñ ögde, qaysı ekinci... kim artta! Qır üstünden episi körünmekte. Soqaqlar, qoşu levhasından tesirlengen seyircilerniñ sadası ile toldı.

– Cügenini tart, Veys! Cügenini!

– A-na Erecep!

– Rustem? Rustem qayda?

– Ey, Alla belâñni bersin!

– Erecep... Yoq, o degil eken.

– Kim?

– Egilme, sersem! At yorulır, qafañ işleyimi? E-ay! Veyske kötek kerek. Öyle dızman at üstünde artta qalmaq...

Atlılar Ekrem beyniñ evi yanındaki aylanmadan keçti, mezarlıqniñ qaburğasında poçta yoldan çıqıp, qırdış boyu, köyniñ aşağı maallesine kirdiler. Olar terekler arasında ğayıp olğan arada, qır töpesindeki adamlar bir ağızdan qıçırdılar:

– Maşalla, Rustem! Aferin!

– Ebet, Rustem! Daa kim olacaq?!

– Salâdin ağa, qaydasıñ? Oğluñ...

Tekrar çeşme meydanına qayıtıp kelgen cemaat birden çetke çekilip, atlarğa yol açtılar.

Birinci – Rustem lipildep keçip-ketti. Aq Taban köpükler içinde edi. Ekinci – Velişa, Gaspar Halilniñ oğlu. Oniñ artından Veys ve Ekrem beyniñ oğlu Şevket... Biraz keçken soñ eki at daa yetip keldi, üstlerinde adamları yoq edi. Yedi atlı asıl da peyda olmadılar – yarı yolda qalğanlar.

Adamlar biri-birine qarıştılar. Rustem, Veys, Velişa, Şevket ve diger yigitler Cuma Cami betten kerı qayıtıp keldiler. Atları eyecanlı, üstlerinden buv çıqmaqta. De sağğa atlılar, de solğa. Yaş bir yosma Rustemniñ oynaqlay bergen atına yaqın keldi, yigitke küçük qadife yastıçıq taqdim etti. Bu – qoşuda ğalip kelgen kişiğe ediye. Rustem, adet mücibi, yastıçıqni tişleri arasına qıstı, dostları ile at üstünde soqaq-soqaqtan yürdi. Qızlar yigitlerge deste-deste çiçekler bağışladı, atlarını üstüne güller septiler.

Bu qalabalıq içinde adamlarınıñ nazarına birden Ğafar ağanıñ qızı çalındı. Gülâra, elinde bir top qaranfil, adamlar arasından çıqtı, közleri aşağı enik alda, yavaş-yavaş Rustemniñ yanına keldi.

– Bu çiçeklerni sizge samimiy yürekten taqdim etem, Rustem! – dedi o, külümsirep ve gizliden ilâve etti: – Siziñ ozacağıñızğa iç şübem yoq edi. Maña incınmañız, Rustem!

Rustem sağ közü üstüne sarqqan qalpağını tüzetti. Bir top quvurçıq saçı ruzgârdan yelpirep aldı. At üstünden aşağı egilip, Gülâranıñ elindeki çiçeklerni alır eken, cilveli közlerine eşq ile baqtı.

– Teşekkür, Gülâra! – dedi o, yavaştan. – Doğrusını aytsam, saba atımniñ ciazı aqqındaki sözleriñiz için azaçıq kederlengen edim, bu qaranfilleriñiz qalbimni sevinçke toldurdı. Gülâra...– dedi o, daa ziyade egilip. – Men bugün aqşam siziñ ile Tesellide körüşmek isteyim.

– Siz? Menim ilemi?

Rustem utandı. Çeresi qızarıp ketti.

– Kelirsiñizmi?

Qız cevap bermedi. Fırlantasını çekip, yüzünü örtti, aqırın-aqırın kerı qayıttı. Bu ne demek edi... Rustem añlap olamadı. Tekaran tüşünceli alda turdı, soñ qamçısını köterip atniñ sağ yanbaşı üstüne endirdi, çaptırıp Cuma Cami betke ketti.

Çalğıcılar tekrar toy azbarına kirdiler. Adamların bir qısmı olarnın artından ketti. İçmek istegenler çapçaq yanında qaldılar.

Rustem, özlerini evi aldında attan tüşti, qapu ögünde turğan Salâdin ağa Aq Tabannın ayıllarını boşattı, cügeninden tutup, teri qalğance yol boyunda o, yaqqa – bu yaqqa yürsetti, soñ üstündeki egerini ve başındaki cügenini alıp, nohta taqtı, ahırğa kirsetip, istegeni kibi raatlansın diye, öz başına bıraqtı. Baba, Rustemniñ yanına kelgen soñ, onı biraz maqtadı, ama qataları için öpkeledi.

– Qaç kereler aytım... eger üstünde doğru ve qaviy otur, dedim. At çapqanda ögge egilesiñ. Niçün? Ondan ne fayda? Tizleriñ ile atnıñ qaburğalarını sıqıp oturmaq kereksiñ ki, üstünde adam barlığını sezsin. Çuval kibi oturmaq kerekmey. Ondan soñ, cügenni niçün boş tutasıñ? Qısqa tutmaq kerek. O, vaqıtta at sürünmez. At üstünde, ileride de bugünkü kibi oturacaq olsañ, bir daa saña qoşularda çapmağa razılıq bermem.

– Men episini bilem, baba! – dedi Rustem. – Ama qızışam... hatirimden çıqa-kete.

Kelecek qoşularda, Aq Taban üstünde oturğanda, qaidelerge tam riayet etecegi için söz bergen soñ, Rustem yuqarı sofağa çıqtı,

“Toyğa keteyimmi eken?” dep tüşündi o, pencere ögünde toqtalıp. Qaranlıqlar içine kömüle başlağan dağlarğa baqtı, anda... dağlarda, Gülâranın acayip közleri köründiler. Qulaqlarında qızniñ utansırıp aytqan sözleri çınıldadılar. “Siz... benim ilemi?” Dudaqlarında hoş tebessüm asıl oldı. “İşte, sen nasılıñ, Gülâra!” dep fisıldadı Rustem.

Toyğa ketmedi. Set üzerine sozulıp yattı... sustı. Tesellide ola bilecek körüşüvni tasavur etti. “Kelirmi eken? – dep soradı öz-özünden ve özü cevap berdi: belki kelir! Kelse... evel-evelden muqaddes dep bilengen şeriatnı bozmağa nasıl cesaret eter? Yoq, böyle tüşünmek kerekmey. Gülâra cail qorantada ösken qız degil. Babası Ğafar ağa, darulmuallimini bitirgen, soñ Peterburgda oquğan ve çalışqan. Qarısı ve balaları çoq defalar anda barıp kelgenler, çoq vaqıtlar yaşağanlar. Kelir! Kelir!

Teselli köy kenarında, dağ içinde, salqın suv çoqraqı. Körüşmek için ğayet oñaytlı yer. Gülâra şimdi gügümini bileğine alır, çoqraqtan suv almağa keter. “Qayda ediñ?” – dep sorar ondan anası. “Suv almağa bardım”, – dep cevap berir qız. Vesselâm!

Köz yaş kibi arınçiq, çini kibi parlaq, buz kibi suvuq pak suv içmek istegen adamlar bir çaqırım uzaqtaki Tesellige barmağa erinmeyler. Vay, o suv! Yerniñ terenliginden ufaq çaqılçılıqlar ile qaynap, gizliden seslenip çıqqan acayip o, suv! Böyle suv yalnız Bademlikte bar. Ve oña... o, çoqraqqa ekindi ile aqşam namazı arasında barıla.

Buyka ve Gotfrid üzerine qaranlıq çöke başlağan maalde Rustem Tesellige cönedi. “Daa ertece, lâkin sabırım qalmadı...” dedi o, öz-özüne, tar soqaq ile keter eken.

Lâkin nafile öyle tüşündi. Süyrü qaya yanındaki tar aralıqtan keçkende Gülâranı kördi. O, sılaq qum ile gügümini ağartuv ile meşğul edi. Ayaq davuşları eşitip, arqasına çevirildi. Rustemni çoqtan beklegenini sezdirmemek için, gügümini çar-çapik uluq astına qoydı.

– Keldiñiz, öylemi, Gülâra? – dedi Rustem, özü içindeki eyecanını gizlemege tırıştı. – Men qorqtım... kelmezsiñiz belledim. Çeşme meydanında ricama cevap bermediñiz!

Qızniñ qaşları çatıldılar. Közlerinde qorqu sezildi.

– Lâkin red de etmedim...– dedi o.

– Ebet, red etmediñiz. Onıñ için teşekkür sizge, Gülâra!

– Men edepsiz oldım. Erkek ile körüşmek için Tesellige keldim. Bu şeriat işi degil.

– Şeriat... ebet! Lâkin men sizni pek körmek istedim! – Rustem, şaşmalığından, sağ potüğiniñ ökçesi ile yerni qazğaladı, soñ üstünden taptadı. – Şeriatnı men bozdım!

– Siz er kesni ozdiñiz,– dedi Gülâra,– yastıçıqnı qazandıñiz. Siz qaramansiñiz!

– Men bahtlım. Yastıçıqnı qazanmağan olsam, elleriñizden o, çiçeklerni de alamaycaq ve maña söylegen o, hoş sözleriñizni eşitamaycaq edim. Qısqası, sizni tapamaycaq edim.

– Meni qıdırma ediñizmi?

Bu sual Rustemni çıqımsız vaziyette qaldırdı. Ne deycegini bilmedi. Qız köyniñ çetinde doğdı ve on sekiz yıllıq ömürini anda keçirdi. Rustem bu vaqıtqa qadar Gülâranı tüşüngenmi, oña intilğanmi edi? Yoq! Ne Gülâranı ve ne de başqasını qıdırmağan, qafasında evlenüv degen

fikir asıl da doğmağan edi. Salâdin ağaıñ sert qolları altında ösken Rustem sevgi aqqında daa tüşünmegen edi. “Dağğa ket! Odun ketir! Atlarını çayırğa ayda!” Bir-biri artından er kün olıp turğan bu işler romantik tüşünceler için vaqıt qaldırmay ediler. Rustem nazik islerini qaydan bilsin? Onıñ isleri yuquda edi. Ama, er şeyniñ vaqıtı ola. Oña qaranfil destesi bağışlağan qız Rustemniñ yüreginde birinci olaraq tatlı eyecanlar uyanttı. Qalbinde susıp turğan sevgi közlerini açtı ve ilkide Gülâranı kördi.

Qız uluq astındaki gügümini alıp, üstünde qalğan sılaq qumnu yuva başladı.

– Yoq. Men sizni birinci kere bildim,– dep cevap berdi Rustem, niayet.

Gülârağa bu sözlerni eşitmek ğayet hoş ve biraz da oñaytsızca keldi. O, utandı. Utanğanı için başqa laqırdağa keçti.

– Ağam sizge pek açuvlı,– dep taşladı Gülâra,– oña ne yaptınız?

– Bir şey de... şaqa ettim. Artta qalmasın dep, atına eki qamçı urdım. Bunıñ için darılmaq gerekmi?

– Atı abdırıp, sürüngen, özü yıqıla yazğan.

– Öyle şey sezmedim,– dedi Rustem.

Qız sustı... ağası aqqında laqırdı açqanına peşman etti.

– Gülâra,– dedi Rustem. O, laqırdı ne üstünde ekenini endi unuttı. – Qızılçiq cıymağa barasınız mı?

– Niçün soraysınız?

– Men yarın dağğa ketem. Belki siz de qoşulır ediniz! Veys, siz... men – üçümüz.

– Fena olmaz edi. Lâkin anam ile aňlaşmaq küç.

– Niçün?

– Dağda qaçaqlar çoq eken.

– Qorqasınız mı? Episi köyümüzniñ yaşları. Eger bizge rastkelseler, tek aşayt isterler.

– Siz olarını kördünüz mi, Rustem?

– Kördim. Babam ile dağğa ketkende, yanımızğa ötmek alamız. Körüşsek, Asan ağaıñ qoruvı yanındaki qıyış emenniñ quvuşında qaldıramız. Andan özleri kelip alalar.

– Kişilerni er kün cenkke aydaylar,– dedi qız tüşünceli alda. – Tek yaşlarını degil. Babamı da alırlar dep qorqam. Ekrem bey köyümüzden qırq adam daa yollamaq için söz bergen, deyler. Rus padişasının közüne kirmek istey. Alla o, danğalaqıñ belâsını bersin.

– Cenkke qırq adam daa ketse, onıñ tarlalarındaki tütünni kim qıracaq? Kim qurutacaq? Sabaları onıñ çayırlarında işlemek için köyniñ yarından ziyade ealisi çıqa. Mevsimli hızmetke yüzlernen ukrainalı kele. Cenkke kimni yollamaq istey?

– Onıñnen memnun olmağanlarını.

– Memnun bir Kâzim bey, o, ise tütün qırmay.

Bu arada qaya artından at tuyağı davuşı eşitildi. Gülâra seskenip ayaqqa qalqtı ve, gügümini alıp, uçurım astındaki soqaq boyu tez-tez evge cönedi.

II

Muarebe devam etmekte edi. Köyden cebege adamlar ketken sayın, eali için yaşamaq qıyın oldı. İtiyac dülger Salâdinniñ evine de daldı. Rustemni de Ekrem beyniñ tütün tarlasında işlemege mecbur etti. Bademlikte urâdnikler ve pristavlar sıq-sıq peyda oldılar. Volost idaresi köylülerniñ atlarını ve sığırlarını tutıp aldı. Rustemni Aq Tabandan marum etti. Bütün qoranta dört ay, gece demey, gündüz demey çalışıp, tamaqlarından qıtıp, para toplaq, niayet, kemane biçimli bir at aldılar. At öyle arıq ki, üstündeki bütün qaburğalarını sayıp çıqmaq mümkün. İnce boyunu, kemikli başını zar-zoruna köterip turmaqta. Salâdin ağa atını azğana taqatqa ketirgence, besley-besley, canı yandı.

Küz keldi. Onıñ artından qış. İtiyac Bademlik ealisiniñ ğırtlağını küçlü sıqa başladı.

Baarde ise dağlarda terekler tekrar yeşerdi, çiçek açtılar. Çiçekler adamlarını sevindirdiler.

Sabadan aqşamğa qadar hızmet etici Rustem qız ile siyrek körüşe, lâkin onı sıq-sıq körip turacağı kele... o, sebepten tarla soqaqları aylanmalarında, yarlar başında ańdırıp yürüp, iyün aqşamlarınıñ birinde Gülâranı rastketti.

Qız, qaya artından apansızdan peyda olğan yigitni körip, şaşmaladı.

– Bu maalde mında ne yapasñız? – dedi o Rustemge titrek sesi ile. – Vay, öyle qorqtım ki... qaçaqñıñ biri belledim.

– Men çoqtan mındam. Sizni bekleyim.

– Bir şey oldımı?

– Sizensiz... maña pek küç!

– Ah, Rustem! Maña küç degilmi?

Rustem qızğa özleriniñ vaziyetini ikâye etti.

– ...Fikret ise künler boyu qaydalardadır yüre. Kimerde gecelein evge kele, tańda coyulıp kete. Aftalarnen körünmey. Kimsege bir şey söylemey. Hucur benim aǵam. Onı daǵlarda gizlenip yüre belley edim. Eki kün evelsi gece bizge Settar aǵa keldi. Fikretni o da yaqında körmegen.

– Öyle olsa, Fikret qayda?

– Bilmeyim. Kene Şevketke qoşulǵandır dep qorqam.

– Ekrem beyniñ oǵlunamı? – Gülâra taaciplendi. – Onıñ ile nasıl işleri ola bile?

– Bıltır Fikret Şevketniñ qardaşı Zeynepke evlenmek istegen edi. Babam razı olmadı.

– Zeynep dülber qız. Ve aqıllı,– dedi Gülâra. – Tabiatça da aǵasına beñzemey.

– Şimdi evlenüv vaqtı degil.

– Siz deñiştiniz, Rustem. Men sizden qorqa başlayım.

– Qorqunçlı oldımmı?

– Soñki vaqıtlarda sizden qaumlu sözler eşitem. Akimiyet ile razı degil kibi laqırdı etesiniz.

Yanaşadaki çayırñıñ qorası artından apansızdan Fikretniñ başı köründi. Gülâra, abdırıp, kiyik davuş ile ayqırdı ve deral güğümüne yapıştı. Qaçacaq oldı, Rustem qızını toqtattı. Gülâra, niyet, tınçlanğan soñ, güğümü içindeki suvni yerge tökip, tekrar uluq astına qoydı.

– Keç maalde mında ne yapasñız? – dedi Fikret qardaşına, özü azbardan sıçrap yerge tüştü. Gülâranı körgen soñ, qurnaz közleri ile külümsiredi. – A-a... sevgi... asretlik! Selâm aleyküm, Gülâra!

– Aleyküm selâm, Fikret aǵa!

– Sesleriñiz çıqmay. Teselli susulǵan yer degil. Adamlarñıñ biri-birlerine nazik isleri beyan etilgen yer.

– Men Gülâranıñ güğümü tolǵanını bekleyim,– dedi Rustem.

– Güğüm endi tolu...– Fikret mısqıl ile cevap berdi.

Rustem aǵasınıñ sözlerini eşitmegen oldı, oña cevap bermedi.

– Qaydan kelesiñ? – dep soradı o, Fikretten, birazdan soñ. – Anam seniñ içün pek raatsızlana.

Gülâra bileğini güğümniñ sapına keçirip, yolñıñ aǵızına çıqtı, aǵa ve qardaş ile saǵıqlaşıp, evge ketti. Fikret güya qızñıñ davuşını eşitmedi, cevap da bermedi.

– Anama raatsızlanmaq ne içün kerek oldı? – dep soradı o, qardaşından. – Özleri ket, dediler, men kettim. Daa ne yapmaq kerekim? Aytsınlar, onı da yapayım!

– Anam... raat oturamay. Bunı añlamaq kereksiñ.

– Öyle eken, meni anda-mında aydaştıra bergenleri ne?

– Cenkte elâk olǵanıñıñ istemeymiz.

– Niçün meni mıtlaqa elâk olur dep belleysiñiz?

– Yoq... niçün? Men padişa içün qan tökülgenine qarşım... tek men degil.

– Padişa içün?...– Fikret taaciplendi. – Ya kim içün tökmek kerek?

– Bizni itiyacdan qurtarmaq istegen ğaye içün!

– Öyle ğaye barmı?

– Settar aǵanıñ fikirince, bar!

– Settar sandıraqlay. Fuqareler akimiyeti, zenginler akimiyeti... bularnı qaydan qazıp çıqara, bilmeyim! Babamñıñ qafasına bedaat şeyler qıntay bere.

– Sen ne aytasıñ, Fikret, başında aqlıñ barmı?
– Bar... özümə yeterlik. Settar nasıldır fuqareler akimiyeti tüşünip çıxarğan. Köyde çıplaq bacaqlar çoqluğın bile... olar arasında şerefli olmaq istey.

– Özün kimsiñ? Fuqare degilsiniñmi?

– Fuqarem. Lâkin öyle oluvdan bezdim. Yaşamaq isteyim.

– Nasıl? Köylülere tutulup alınğan bağçalarnıñ, bağlarnıñ saibi olıpmı?

– Niçün köylülere? Özüm de elde ete bilem!

Çoqraq başındaki bu subet vaqtında Rustem doğmuş ağasının dünyağa ve ayatqa nazarını añladı. Pek taaciplendi.

Fikret daa yaş. Rustem ise sanki bala. Ama fikirleri bir degil.

– Zenginlik yahşı şey,– dedi Rustem. – Lâkin başqasınıñ emegi ile qazanılğanı degil. Sen Şevketnen çoq yıllar dost oldıñ, Zeynepniñ etegini qoqlap yürdiñ. Cam sofalı saraydaki ayat ile tanış oldıñ. Demek, begendiñ!

– “Saraydaki ayat...” – Fikret azarlap qardaşınıñ sözlerini tekrarladi. – Bu qadar ülema ekensiñ... bilmedim. Burunıñ boqlı, özün mulaaza etesiñ!

– Menim burunımnıñ mında alıp – berecegi yoq,– dedi Rustem. – Ama seniñ qafaında ne bar – ne yoqnu bilmek için asıl da ülema olmaq şart degil. Daa eki yıl evelsi özün Şevket ile İstanbulğa ketip, darılfnunda oqumağa azırlanğan ediñ. Niçün ketmediñ?

– Ketmedim... o, benim işim! – dedi Fikret, açuvlanıp,– lâkin Zeynepke toqunma! Gülârañ onıñ bir tırnağı etmeycek. Gecelein dağlarda bıralqılanıp yüre. Şeriattan qorqmay.

Rustemniñ içinde nedir qıbirdandı, yüregine nedir sançıldı... ve sındı. Yumruqlarını sıqtı, az qaldı, ağasınıñ üstüne atıla yazdı.

– Men Gülâranı sevem...– dedi o,– ve bunu kimseden gizlemeyim. Vaqtı kelir, qızınıñ babası ve anası uzurına barıp, razılıq isterim. Ama seniñ kibi, Ekrem beyniñ sarayında qoqlanıp yürmem.

– Sen maña ahlâq oquma! – dedi Fikret,– oña ihtiyacım yoq. Omuzlarım üstünde özümniñ qafam bar.

– Bar... lâkin boşça körüne!

Fikret oña tiklendi... baqtı, baqtı, soñra ellerini ceblerine tıqtı, dere boyundaki aylançiq soqaq ile ketti. Kölgesi ğayıp olğan soñ, Rustem taş üstüne oturdı, tüşüncege daldı. Fikret ile böyle iddalaşqanı için ökündi. Er alda, ağası...

Hayli vaqt keçti. Artında, nasıldır, şırtırdı eşitip, aylandı. Fındıq teregi pıtaqları arasında Gülâranı kördi.

– Siz ketmediñizmi? – dedi Rustem ayretle. – Demek, ağam ile laqırdımızni eşittiñiz!

– Yoq...– dedi qız. – Men evde edim. Sofadan soqaqqa köz etip turdım. Evge qaytqanıñızni körmek istedim. Lâkin aşağı soqaq boyu tek Fikret ağanıñ özü keçti. Çıdayalmadım, sizge keldim.

– Fikret qayda ketti, kördiñizmi?

– Kördim. Evge ketti!

– Oturuñız, Gülâra! – Rustem çetke çekildi, taş üstünde oña yer berdi. – Azaçiq da olsa, yanımda oluñız! Men pek efkârlım.

Gülâra onıñ yanına oturdı.

– Sizge aytacaq şeylerim çoq, Rustem! Ama biz daima aşıqamız! Qonuşmağa vaqt tapılmay. Tezden cenk bitecek, deyley. Bitse, biz Peterburgqa ketmek isteyimiz. Lâkin babam... menin ğarip babamdan haber yoq. O da cenkke alındı. Ne yaparmız, bilmeyim!

– Cenk bitecek? Kim ayttı?

– Settar emce. O, tünevin, qaydandır, uzaqlardan keldi. Cenk bitse, bizim ile Peterburgqa kelirsiniñizmi, Rustem?

– Men anda ne yaparım, Gülâra?

– Enver... Menim ögey ağam ne yapsa, siz onı!

– Enver – oqumuş adam. Men ise... cenk başlağaninen mektep qapaldı.

– Babama yardım etersiniñiz. O, özünüñ antikvar tükânını tekrar açacaq.

– Babam razı olmaz,– dedi Rustem. – Qaçıp ketsem, anam qasvetinden öler.

– Bu köyçikte, bu qayalar arasında ebediyen qalacaqsıñız mı?

– Cenk bitse, ayat başqa olacaq deyler. Lâkin kim için? Babam: muarebelerden soñ akimiyet deñişe turğan... dey. Bunı babam ayta. Aqiqatta, ne olacaq? Kim bilsin? – Rustem sustı, geceniñ hoş iniltisine diñlendi. – Eşitesıñız mı, Gülâra? Bu şefaf suvniñ gizli nağmelerini, onıñ qaynaq ve cazibeli nefes aluvını şitesıñız mı? Bu yamaçlarğa ve qayalarğa baqıñız! Ketseñiz, bularnı köramaycaqsıñız! Böyle güzellik başqa yerde yoq. Biz bu güzel yerde doğdıq.

Dereniñ aşağı çetinden, uzaqdan tınıq davuş eşitildi:

– Gülâra! Aqız Gülâra!

Qız abdırıp yerinden turdı.

– Bu anam,– dedi o. – Sağlıqnen qalıñız, Rustem! Siz aşağı yol ile ketiñiz. Bizni kimse körmesin!

Gülâra acele-acele ketti. Rustem biraz daa oturdı, soñra o da evge qayttı. Ama ağası ile körüşip olamadı.

Fikret araba qapuğa yaqınlağanda babasına rastkeldi. Salâdin ağa qomşu azbarda onbaşı Abduraman barlığını bildirip, oğlu tekrar gizlenmesini talap etti.

– Tavşan Deredeki çayırğa bar! – dedi oña dülger. – Çalaşta bekle. Men gece arabanı yekip yolğa çıkarım. Süküt gecede taş yolda köpçeklerniñ tasırdısını eşitkeniñnen, Tarahçı - Aliniñ tütün araları yanındaki köpürge tüşersiñ, beraber yarmalıqqa ketermiz.

Fikret evge kirmedi. Közev Mustafanıñ bağçasında tar soqaq boyu çayırğa ketkende, yüksek emen astındaki çoqraq başında Settarğa rastkeldi. O, dağdan tüşken. Öz evlerine gizliden bir kirip çımaq için fırsat beklemekte edi. Oña biraz ekmek ve bir çift çıraq kerek.

– Sensiñ mi, Settar? – dep qıçırdı Fikret qaranlıq içinde qavfsırap. – Keç maalde bu yerde ne yapasıñ?

– Yavaş ol! – dedi Settar açuvlanıp. – Adımını aytmasañ, olmay mı? Kimni qıdırasıñ?

– Kimseni de... Çayırğa ketem

– Niçün çayırğa? Evde bir şey oldı mı?

– Onbaşı Zeytulla ağanıñ azbarında dolana,– dedi Fikret yaqın kelgen soñ. – Kimnidir qıdırı.

– Ondan qaçtıñ mı?

– Babam Qızıl Yarğa keteyik, dey.

– Yarmalıqqamı? Bu mümkün degil. Süyren boğazında zastava bar. Seni yaqalarlar.

– Babam aylanma yolnen ketmek istey.

– Aylanma yol Süyrenden soñ,– dedi Settar. – Süyrengece ise tek bir yol. Tuzaq.

– Bilmeyim. Babamniñ emiri öyle! – dedi Fikret.

– Babañ emir etse... sen yaş bala degilsıñ. Özüñ bilmek kereksiñ.

– Ne bilmek kerek mi? Cenknı nasıl etip toqtatuvnı mı? Onı yapacaq adamlar başqa.

– Dağdan niçün qaçtıñ? – dep soradı ondan Settar. – Anda kimler gizlengenini Ekrem beyge yetiştirmek için mi?

– Men aç edim, çıdayalmadım, Ekrem - beyge yetiştirmek... Hayır, bundan maña fayda yoq.

– Ne yapmaq isteysiñ? – dep soradı Settar.

Fikret omuzlarını qıstı. O, muayyen fikir aytuvdan aciz edi.

– Özüm de bilmeyim. Qızıl Yarğa ketip baqayım... Belki cenk maña toqunmay keter! Ama dağğa ketmek... yoq, men öyle yaşap olamayım!

– Dağdakiler, seniñce, ne? Ayduqlarmı?

– Ayduqlar degil. Aqlar...– dedi Fikret. – Yolda rastkelgenni tonaylar.

– Kimni tonaylar, aqmaq! Haberiñ barmı? – pıştavını Fikretniñ burunı astında oñlu-sollu aylandırdı. – Dağda çeşit adamlar bar. Episiniñ tüşüncesi bir soy degil. Episine nefretlenmege aqqıñ yoq!

– Men aq qıdırmayım. O mende de yoq, sende de!

– Aq yoq... doğru! Onı qazanmaq kerek,– dedi Settar. – Saña özü kelmez!

– Men bu yerge seni qıdırıp kelmedim. Apansızdan körüştik,– dedi Fikret. – Öz yolunnen kete bilem.

– Ket! Belki bir de-bir yerge barıp çıqarsıñ! – Settar pıstavını quşağı arasına tıqtı – Menim öz yolum bar. Cenkte oldım... andan qaçtım. Özüm kibi qardaşlarğa qarşı cenkleşmek istemedim. Babamniñ evine degil, dağğa keldim. Biz anda az degilmiz. Gizlemege şey yoq, bir qapım ötmeksiz turğan vaqıtlarımız çoq ola. Ama ne oğrunda küreşkenimizni bilemiz. Biz Bademlikni ğarip alında körüp, yoruldıq. Onı ziyetten qurtarmaq isteymiz.

– Qurtarıp olurmı ekensıñiz?

– Qurtarıp olurmız. Anda, Karpat eteklerinde, cenk meydanındaki adamlar arasında öyleleri de bar ki, ziyetten qurtulmaq mümkün ekenligine eminler. Onıñ içün ğayret kerek. Bademlikte cesür adamlar yoq degiller.

Settar torbasını arqasına urdı, soqaq boyu babasınıñ evine taba ketti. Fikret köyniñ batı tarafındaki bayırğa tırmaşa başladı.

Rustem, Teselliden evge kelgen soñ, azbarda, aran saçağı altında, yüklü araba turğanını esledi. İçinde senek, tırnavuç, örme aňğıç, bir qaç çuval qızılçiq, yüvez, aqlap. Yanaşada, yerde at taqımı. Yuqarı sofağa çıqtı, soyunıp, Midatniñ yanında yattı. Kızleri yumula başlağan edi, bağça içinden nasıldır ğırtıldı eşitip eleslendi. Yavaştan kevdesini köterip, bağça içine baqtı – ceviz teregine bağı at malat aşamaqta edi.

Baba atnı bugün evge ketirgen. Bir aydan beri miyrada edi. Demek, uzaq yolğa çıqacaq. Evellerde Salâdin ağa “Çölge” Fikret ile kete turğan. Şimdi Fikret körünmey. Lâkin Rustemniñ özüne: “Sen benim ile keteceksiñ!” dep ayılğanı yoq. Niçün aceba?

Gecenıñ bir maalinde azbarda tasırdı eşitildi... neder ğıçıldadı. Rustem başını köterip baqtı, anası azbar qapını qapatmaqta edi. Saçaq altında araba endi yoq.

– Ana! – Rustem aciz ses ile qıçırdı. – Babam qayda?

– Yarmalıqqa ketti.

Tenzile yenge klerniñ qapusına doğrudı.

– Bir özümi?

– Bir özü ketse ne? Qorqacaqımı?

Çoq vaqt keçmedi, Tenzile merdiven aralığı içinde, Rustemniñ ayaqları ucunda, peyda oldı.

– Fikret ile ketti,– dedi o, gizliden. – Fikret Tarahçı Aliniñ tütün aranları yanında bekleycek,– ana tekrar basamaqlardan aşağı tüşmege tedariklenip, dedi: – Sen yuqla! Fırlana berme!

Saba Midat Rustemniñ qaburğasından türtti.

– Araba yoq. At yoq. Babam qayda ketti?

– Yarmalıqqa!

Midatniñ dudaqları salpıradı, ökünçinden ağladı.

– Ne ketireyim dep bile soramadı babam.

– Sen endi ufaq degilsıñ. Ketirmese bir yeriñ şişmez,– dedi Rustem. Özü aşağı sofağa tüşti, çarıqlarını kiyip, Ekrembeyniñ çayırına işke cönedi.

Tütün tarlasında, adeti üzre, nazaretçi şorbacınıñ yaqın kişilerinden biri ola, saba işçilerini qarşılal ala turğan. Bugün qapu ögünde Ekrembeyniñ doğmuş qardaşı Abdulla turmaqta edi.

– Qayda keldiñ? Bazarğamı? – dep cekirdi o Rustemge. – İşke tañda keline. Keçikkeniñ içün iş aqqıñdan cöreme kesip alacaqım, haberiñ olsun? Qana... tez!

– Men vaqıtında keldim,– dedi Rustem.

Yürüşini deñiştirmey. Abdullaniñ yanından keçti, omuzlarında çapaları, tütün ocaqlarına yaqınlaşayatqan erkeklerge ve qadınlarğa doğrudı. Olar Rustemniñ kózlerine tüşkün göñüllü olup köründiler. Abdulla olarğa da cekiriklegenge beñzey.

Ukrinalı yaş qadın Nastasya Tukalenko soluq otlar obası üstünde oturıp ağlamaqta.

– Ne oldı? – Rustem onıñ yanına keldi. – Seni Kim ıncıttı?

– Vatanıma qaytmaq isteyim,– dedi qadın,– şorbacı qazanğan paramnı bermey. Mektüp aldım, aptem ölüm alında... körüşmek, vedalaşmaq kerek. Yollıq param yoq. Şorbacı: küzde ketersiñ dey.

– Küzde? Apteñiz dünyadan savuşqan soñımı?

Araba qapu betten Abdullaniñ sesi eşitildi.

– Qazıq kibi tiklenip turğanıñ ne? Seniñ yeriñde kim işleycek?

Rustem, bu sözler özüne ait ekenliğini aňladı ve, türkke köz etip, qadından soradı:

– Buniň quyuğuna kim bastı?

– Bilmeyim. – Nastasya şınşıqlap cevap berdi. – Bugün o canavar kibi.

Abdulla Rustemniň sözlerini eşitmedi, lâkin dudaqlarınıň areketinden ve açuvly baqışından kendi için fenalıq sezgen olsa gerek ki, parmağını salladı.

– Men seniň ile daa laqırdı eterim!

Yigit oňa cevap bermek istedi, yanaşasında işlegen Seferğazı aqay onı türtti.

– Bıraç, Rustem! – dedi qart. – Olarda para bar. Quvet ve uquq bar. Bizde bir şey yoq.

Rustem Seferğazınıň sözünü tuttu. Yolaq arasına kirdi, üylegece belini kötermey, tütün çapaladı. Başqalar da öyle... biri-birleri ile laqırdı etmege qorqtılar. Abdulla bütün kün tarla boyu, qaşqır kibi dolanıp çıqtı. O, üylelik aşamaq için evge ketken arada, adamlar tekarar serbest nefes aldı, biraz raatlanmaq ve qapınmaq için emen astında oturdılar.

Üyleden soň Abdullanıň yerine Şevket keldi. Keň yelkeli, yaş kişi. Başında püsküllü fes. Şevket tütün işinden aňlağan adam degil, ama işlep yorulğan ırğatlardan bir de-birisi belini doğrultqanda, cekirdi. Yalınız ekindi namazı yaqınlağanda yorulup, biraz tındı, köylülerge evlerine qaytmağa ruhset etti. Kün devamında müçeleri ezilgen adamlar çapalarını arannıň bir köşesinde bıraçıp, köyge cönediler.

Rustem, dere çetindeki qapu ögünde turıp, elindeki fişqın ile yıldıruvuc çızmalarını şıbalay bergen Şevketniň yanında toqtaldı.

– Alicenap oluňız, şorbacı! Bu qadınğa yardım etiňiz! – dedi o, özünüň artından kelgen Nastasyağa işaret etip. – Aptesi hasta... ölüm alında eken. Barıp körmek istey, yolluq parası yoq.

– Onıň için sen ne qasevet etesiň? – dedi Şevket. – Qadınıň özünüň tili bar!

– Abdulla ağanıň özüne yalvardım,– dedi Nastasya tatarca,– Razı olmadı.

– Demek, öyle kerektir. Abdulla emce ne yapmaq kerekligini bile. Başı seniňki kibi...– o parmağı ile Rustemniň qafasına çertti. – Seniňki kibi boş degil.

Rustemniň yüregi qaynap, kevdesi titrep ketti. Samaylarındaki qan damarları sızladılar.

– Siziñce, tek bey aqıllı, bizlerniň – siziň esirleriñizniň – qafaları boş... öylemi?

– Sizlerde, qarabacaqlarda, aqıl qaydan kelgen? – Şevket elindeki fişqını Rustemniň burunı astında sallayaraq, şaqıldap küldi. – Ştaniñniň avına baq – masqaralıq sanki tışta. Özüň Gülâranıň peşinden qoqlanıp yüresiň!

Şevket öyle dedi, soň poçta yolğa çıqmağa oňaytlandı. Rustem yerinden qıbırdamadı. Öküñç ve keder tolu yüregini tınçlandıрмаğa tırışqan alda, Şevketniň semiz yelkesine baqa berdi. Çoq baqıp turdı. Bey oğlu kendi üzerinde Rustemniň nazarını is etip, tekrar oňa çevirildi.

– Ne bekleysiň? – dep qıçırdı Rustemge. – Laf bitti!

– Yoq, bitmedi,– dedi Rustem.

– Ne? Gülâranıň peşinden yürüeniñni inkâr etmek isteysiñmi?

– Saňa ondan ne?

– Şu ki, o qızğa iç bir vaqt evlenalmaycaqsıñ!

– Menmi? – Rustem kevdesini azaçiq ögge berip, Şevketniň boğazına yapıştı. – Niçün evlenalmaycağım? Söyle!

– Çek sasıq qollarıñni? – dep qıçırdı Şevket. – Peşman etersiñ!

– Sen... Erzurumlu kelmeşekniň oğlu! Menim küçük, ğarip yekâne bahtım... Gülâram bar, onu da tutup almaq isteysiñmi?

O, küçlü, balaban yumruğunu köterip Şevketniň sağ cağına öyle endirdi ki, Şevket bir talay art-artına, uçurım betke sıcırlıp ketti, soň gurs etip yerge yığıldı. Yıqılğanın deral bileğine tayanıp, sağ tizi üstünde yuqarı köterileyatqanda, ayağı taydı, uçurımdan aşağı süyrelip, dere içine yuvarlanıp ketti.

Rustem, ne olup çıqqanını aňlap olamay, hayli vaqt dereniň içine közetip turdı, qaranlıqta bir şey köralmadı, tek köyniň üstüne sarqıq Buyka qayaları, gizliden iñildemekte yanındaki derede suv zayıf seslenmekte edi. Oňa ketmek... belki de qaçmaq gerek. Qayda? Nasıl? Qapuğa doğru bir qaç adım attı degende, nasıldır yumşaq şey üstüne bastı. Egildi, yerde – toz içinde püsküllü fes yatmaqta edi. Ayağını artqa uzata berip, ögge bir tepti. Fes saibiniň peşinden dere içine atılıp

ketti. Rustem yolğa çıqtı. Köpürden keçti, soñ toqtaldı, tüşündi-tüşündi, keri qayttı. Evge ketmedi, köyniñ batısında uzanıp ketken yüksek qırğa doğrudı.

Ertesi künü Midat köydeki bütün evlerni dolanıp Rustemni sorıştırıp çıqtı. Tapamadı. Kökközge Seyyarenin evine de bardı. – Rustem anda da yoq edi. Bağatırdaki Uman apteniñ evine barıp soradı. Rustemni anda da kimse körmegen.

Tenzile yenge acizlendi, kederlendi. Közyaşlar tökti.

Bu ağır künlerniñ birinde evge Özenbaştan Kakra Mevlüd keldi. Bu adam, eki yaqında tarpiler bağı atı üstünde köy-köyden yürüp, ucuz fiyat ile yımırta satın ala, Yaltağa kötürüp sata, böyle etip yaşay edi.

– Mevlüd ağa, bizim Rustem ğayıp,– dedi oña Tenzile yenge ve közlerinden kene yaşlar aqıp kettiler. – Babası yarmalıqta, bu işten haberi yoq. Kelse, azabından öler. Yaltağa ketmegenmi eken? Yalvaram sizge, bizge bir eyilik yapıñız! Midatni özüniz ile alıñız, belki ağasını anda qıdırıp tapar.

Kakra Mevlüd pek taaciplendi.

– Büyük şeer içinde Rustem tapılırmı? Kimden sorarsıñ? Kimden bilirsıñ? Belki gemige minip Batumğa ketkendir? Cenk vaqıtı!

– Rustem tapılmasa, men deli olurım,– dedi Tenzile. – Yalvaram sizge, Mevlüd ağa! – Bedbaht qadın tizleri üstüne çökti, ellerini kökke uzattı.

– Yahşı... Midat benim ile ketsin! – dedi Mevlüd,– lâkin men Autka boğazından yürem. Oğluñız daa yaş. O, tik ve sarp yollardan keçe bilirmi?

– Keçerim! – dep qıçırdı Midat sofaniñ töründen. O endi ayaqlarına çarıqlarını kiymekte edi.

Tenzile yenge Mevlüdni baqlalı laqşa şorbası ve sütlü çay ile sıyladı. Kakra aşanır eken, köylerde tavuq az qalğanı üstünden şikâyetlendi.

Üyle avğan soñ Mevlüd yolğa çıqtı. O, atınıñ cügenini tutıp ögden, bala ise arttan kettiler.

Altı kün, altı gece degende Midat qayıp keldi. Ağasını tapamadı. Rustemniñ coyulğanı on altı kün degende azbarğa dülger Salâdinniñ arabası kirip keldi.

Baba indemey atnı tuvardı, boğday tolu çuvallarnı, qarın yağı keseklerini ve diger erzaqnı taşıp bitire yazğanda, Rustemniñ ep körünmegenini eslep, ayretke keldi.

– Rustem qayda? – dep soradı Midattan.

Kederlenip, çubuq kibi incirip qalğan Tenzile yenge ökürüp ağlap yiberdi.

– Rustemimiz yoq! Ğayıp!

– Ğayıp! Bu ne demek?

Araba boşatılğan, at aranğa kirsetilgen soñ, Midat babasına, ne oldı – ne keçti, episini añlattı.

– Seniñ yarmalıqqa ketken küñüñ Rustem işten qayıp kelmedi. Eki aftadan beri onı urâdnik qıdırı.

– Urâdnik? Niçün?

– Rustem Şevketni köteklegen. Başta: öldürdi – dediler. Albu ki, Kökköz hastahanesine alıp ketilgenini körgenler. Rustemni tapsalar apishaneye qapaycaq ekenler.

Sofa ögündeki tapçan üstünde oturğan Salâdin bu haberni eşitip, qasevetke daldı. Ögünde tütep turğan qaveni unuttı. Ağızındaki çubuğunu kaç defa şırıldatıp çekti, soñ ketip, arandaki atnı çekdi, cügeninden tutıp, azbar qapuğa doğrudı. Yolğa çıqqan soñ, toqtaldı.

– Fikretni soldat aldılar,– dedi o, ve közlerinden bürkip çıqayatqan yaşlarını gizleyerek, başını aşağı egiltti. – Fikretimiz yoq. Rustem de...

Böyle degen soñ, dülger isar artında yoq oldı, qarısı ise birden tentiredi... taş basamaqlar üstüne yıqıldı. Salâdin bu levhanı körmedi.

Midat anasını zar-zoruna çekkelep içeri alıp kirdi, set üstüne yatqızdı. Evniñ içini kederli sükünet bastı.

Dülger yarı – gecede qayıp keldi. Çeresi tekarar açılğan, közlerinde şefaaf asıl olğan kibi köründi. Essiz alında yatqan qarısını körgen soñ, tekrar alsızlandı.

– Fikretim! Rustemim! – dep iñledi ana, tekarar esi kelgen soñ. – Oğulçıklarım, qaydaldasıñız!

– Rustem sağ-selâmet! – dedi oña Salâdin, yavaştan.

Tenzile yenge teren uyqudan uyanır kibi, közlerini açtı, taaciplenip, kevdesini qocasına çevirdi.

– Sağ-selâmet? Rustemim sağ-selâmetmi? – diye ağladı qartiy. – Qaydan bildiñiz?

– Kökközge barıp keldim. Quda Sevastopolde olğan. Küyevniñ ağası Seit-Celil ayttırıp yibergen: Rustem mında, qasevet etmesinler. Köyde kimseniñ haberi olmasın, degen.

Tenzile endi kederden degil, sevinçinden ağlap yiberdi. Rustemniñ aman-esenligi sevinçinden. Fikretniñ ise askerlikke ketkeninden...

– Onı nasıl aldılar?

– Bizni Süyrende toqtattılar. Askerler yolumızni kesti, kâğıt talap ettiler. Fikretke işmar ettim. Arabadan sıçradı, bağça betke qaçtı, lâkin başka soqaqnen ketti, onı tuttılar. Bağçasarayğa ketirdiler. Anda Fikret kibileri çoq edi. “Siz, ketiñiz, baba!” dedi Fikret. “Bundan qurtulmaqniñ çaresi olmaz!” Men yarmalıqqa bir özüm kettim.

– Bahtsız balalarım! – Tenzile yenge kene ah çekti. – Ekisinden de marum qaldıq. Rustemge bir barıp kelsek, körüşsek, fena olmaz edi. O – qızma taban. Başımızğa bir belâ daa açıp oturmasın!

– Men belki bu künlerde keterim,– dedi Salâdin ve ilâve etti: – Ringolot erigi pişti. Nasvernge alıp-ketip satsam, bir qaç kümüş qazanmaq... yol masrafını örtmek mümkün, lâkin at... bu “kemane” Sevastopolge barıp yetermi?

Maalde horazlar çağırdı. Pencereniñ camlarına kümüş renkli ay nurları tüşti. Salâdin kilim üstünde, başı astına yastıq qoyıp yattı. Yorğunluq kederni yeñdi, tezden yuqlap qaldı.

Yarın onı ne bekley, belli degil. Er şey tez deñişip tura. Lâkin Allanıñ idraki ilemi? Salâdin Allanı inkâr etmey, ama kündelik namazni da qılmay. Camige tek cuma künlere bara, o da Közev Mustafadan utanğanından... Dülger balalarını mektepke berdi, cenk başlağan soñ oquv toqtatıldı. Buña pek yanıqlamaqta. Erkekler, çeşme başında toplanıp, öz araları qonuşqanda, söz sırası. Közev Mustafanıñ oğlu Settar hususunda söz açılğanda, Salâdin onı qorçalay ve bunıñ ile adamları taaciplendire.

Settar yeñilik areketinde bir özü degil. Öyle yigitler köyde daa barlar.

Settar kimerde, geceleyn dağdan köyge tüşken vaqıtlarında, gizliden Salâdinniñ evine kirip-çıqqa ve söz sırası: “cenk beyler için yaramay bitecek” – dep taşlay. Dülger cenk bitkenini sabırsızlıqnen bekley.

Bugün Salâdin tañda uyandı. Qavesini içken soñ, atını derege aydap suvardı, kerı qaytqanda eviniñ ögünde onbaşı Abduramannı kördi.

– Saña Volost idaresine barmaq kerek! – dedi o, Salâdinge ve mıyığıniñ ucunu burıp aldı.

Volost idaresi Bademlikten on eki çağırım uzaqta, Özenbaş ve Kökköz özenleriniñ bir-birine qoşulğan yerinde.

– Anda ne yapacağım?

– Bilmeyim! Lâkin bir daa kelip, hatiriñe tüşürüp yürmem! Eyi bil!

Şay dedi onbaşı, soñ ketti. Salâdin saqalını qaşdı, tüşüncege daldı.

– Rustem için olmalı...– dedi Tenzile.

Dülger cebinden kisesini çıqardı, çubuğunu tütün ile toldurdu ve, tütete-tütete, indemey, azbardan çıqip ketti.

Volost idaresine yaqınlağanda, üyle avğan edi. Taşkopür yanında, atları tuvarılğan arabalar astında saqalları ösük soldatlar yatalar.

Salâdin köpür üstünden keçti, eki qatlı taş evge doğrudı. Uzun, bılaşıq koridor boyunda çeşit qıyafetli adamlar turalar. Eki yaqlap yüksek, beyaz qapılar. Kimer adamlar başları astına çekmenlerini qoyıp, polda yatalar. Kimerler ayaq üstünde turıp, arqalarını divarğa tayap, nelerdir aqqında gizliden laqırdı eteler. Dülgerge kimse qulaq asmadı. Koridorını baştan-ayaq eki kere yürüp çıqtı, niayet, odalarınıñ birinde, aralıq qapudap sarı ve qısqa saqallı jandarmeriya inspektorını körip, toqtaldı.

– Meni çağırdıñızmi, Malinin efendi?

Kresloda yaslanıp otuŗan beyaz kostümlü, karakul qalpaqlı yaş kişi ile laqırdı eteyatqan Malinin, elindeki qarındaşını tars etip stol üstüne urdı, qaşlarını sıttı, kibar ve qatıy çere ile dedi:

– Çağırdım. Kir!

Dülger bosaŗadap atladı. Uzaq yol yürüp kelgen bu esli adamnıñ ayaqları ve bedeni sızlamaqta edi, o sebepten, yanaşasındaki boş kürsünü körgeninen, sevindi, oturayım dep, aŗađı çöke başlaŗanda, Malinin iddetlenip, yumruğını stol üstüne endirdi.

– Qalq! – dep cekirdi o, dülgerge. – Bu qavehane degil!

Salâdin deral turıp, divarğa taba çekildi.

– Nuredin efendi! – dedi Malinin tatarca, beyaz urbalı kişiye muracaat etip. – Bu adam Rustemniñ babası. Tanıysıñız mı?

– Tanıyım! – dedi Nuredin efendi. – Bademlikten...

Kreslo üzerinde, ayaqlarını ögge uzata berip, bir yanbaşı üstünde otuŗan efendi Salâdinge dülber qara közlerini köterdi.

– Rustem qayda? – dep soradı Malinin dülgerden.

– Bilmeyim! – dedi Salâdin.

– Alıp-ketip saqladıñ! Endi qayda ekenini unuttıñ mı?

– Men yarmalıqta edim. Qayıp keldim... Rustem evde yoq.

– Kimniñ malını alıp-ketip sattıñ?

– Özümniñ. Senek, tırnavuç... kimniñ olacaq?

– Rustemni özünnen alıp kettiñ... qaçırdıñ! Öyle mi? – Malinin yumşaq ve ilekâr davuş ile soradı.

– Men kimseni qaçırmadım. Fikret ile kettim.

– Qayda Fikret?

– Askerlikte.

Malinin Nuredin efendige yalq etip baqtı. Nuredin efendi ise köz qapaqlarını aŗađı endirip, indemedi.

– Rustemiñ ürmetli Ekrem beyniñ oğlu Şevketni öldürdi. Haberiñ barmı?

– Yoq. – Salâdinniñ yüregini birden qayđı bastı, yüzü kom-gok oldı. – Menim oğlum... Şevketnimi?

– Rustem ne yerde ekenini aytmasañ, özün kürek cezasına keteceksiñ! Tüşün – baq! Başıñ çap-çal!

Malinin böyle degen soñ, ayaqqa qalqtı, ögge-artqa yüre başladı. Salâdinge diqqat ve meraq ile baqa bergem Nuredin efendi de yerinden turdı. İnce, uzun mıyığını sınaŗa parmağı ile sıypadı, soñ qapu üstündeki anahtarını bir burıp taşladı, divarda asılı örme qamçısını eline aldı.

– Malinin efendi, – dedi o, ince sesi ile, – siz bu qarabacaqlınen pek nezaketli qonuřasıñız. Oğlu qayda ekenini bilmegen baba... öylesini kördiñiz mi? Qana, yaqın kel! – dep cekirdi o, dülgerge.

Salâdin yerinden qıbırdamadı. Başını aŗađı egiltti, sustı.

– Men Rustem qayda ekenini bilmeyim! – dedi o tekrar.

– Bilmeysiñ mi?! – yasama, bedaat ses ile soradı Nuredin efendi, nagaykasını şart etip Salâdinniñ yüzüne yandırdı. Dülger tentiredi, ayaqları boşadı... divarğa tayanıp qaldı. – Seniñ ile tek böyle laqırdı etmek gerek! Qamçısınıñ sapı ile çeñgesinden türtti. – Soñ? Rustem qayda ekenini aytacaqsıñ mı? Yoqsa, eliñ-ayađıñ zıncır ile bağlı, Sibirge ketecek, anda çürüyeceksiñ mi?

Qart zar-zoruna közlerini açtı, qarşısındaki beyaz kölmekli, ince mıyıqlı kişiye sönük nazar ile baqtı. Burunından ve yırtılđan yanağından qan aqmaqta edi.

– Bilmeyim, – dedi o, eşitilir-eşitilmez davuş ile. – Men Rustemni körmedim.

Yuzbaşı Salâdinni tekrar nagayka ile urdı. Yüzüne, yelkesine, ayaqlarına... ne yeri rastkelse, o yerine urdı. Dülgerniñ bedeni bütünley yara ile örtülip, niayet, pol üstüne yıqıldı, bir daa turmadı.

Nuredin efendi örme qamçısını çetke bıraqtı.

– Alıp çıqıñız ve katalaşkağa oturtıñız! – dedi Malininge. – Peşinden oğlu kelmegece çıqarmañız!

Malinin koridorğa çıqıtı. Beş daqiqadan soñ eki asker ile qayıp keldi. Biri Salâdinniñ qoltuqlarından, digeri ayaqlarından köterip alıp kettiler.

Dülgerni eki kün-eki gece dopros etti, vahşiylikle köteklediler. Tenine yanğan papiros bastılar. Lâkin, “bilmeyim” sözünden başqa iç bir şey eşitalmadılar. Üçüncü künü dülgerni çıkarıp yiberdiler.

Aqşam üstü Salâdin Bademlikke ezgin ve yaralı müçesi ile, zar-zoruna yetip keldi. Araba qapını açtı, azbar içine eki adım atqan edi, başı aylandı, emen teregi kibi, gurs etip, yerge yıqıldı.

III

Sevastopol körfeziniñ şarqında, skelege yaqın maalledeki han-azbarınıñ etrafında bir qatlı binalar – furun, qavehane, maqşımahane ve meyva anbarları bar. Han-azbarınıñ saibi Kökközlü Seit-Celil. Seyyarenin aqayınıñ ağası.

Seit-Celil bu şeerge altı yıl evelsi kelgen. Gimnaziyada eki yıl oquğan soñ, parası yetişmegeninden sebep, gimnaziyadan çıkarılğan. Qayda ketecegini, ne yapacağını bilmey yürgen vaqıtında, Nahimov caddesindeki qavehanede tesadufen tuccar qaraim Mañgubi ile tanış ola, onıñ arşın-mal tükânına ayaqçı bala olup kire. Bir yıl keçken soñ, şorbacınıñ oğlu ile qavğa etip, işten quvula. Seit-Celil tekrar işsiz qala. Soñ doğmuş qardaşı Bilâlniñ yardımı ile yemiş tükânı aç. Tükân için yemişni, Yakusidiniñ han-azbarına kelip-ketici köylülere ucuz fiyatnen ala. Yakusidi balasız-çalasız, soysuz-sopsuz qart urum.

Künlerniñ birinde o, Seit-Celilni öz evine musafirlikke davet ete. Aş aşalıp, qave içilgen soñ alışveriş laqırdısı başlay.

– Evlenmek fikiriñ barmı? – dep soray Yakusidi yaş yigitten.

– Bu hususta daa tüşünmedim,– dep cevap bere Seit-Celil, soñ ilâve ete,– ve aşiqmaq istemeyim.

– Kim ile yaşaysıñ?

– Bir özüm.

Qart eski kreslo üzerinde haylı vaqıt tüşünceli alda, indemey otura.

– Öz tükânınıñ qapat da, menimkine avuş! – dey Seit-Celilge. – Men seniñ anañni ve babañni bilem. Olar yahşı adamlar. Menim qartiyim, özüñe malüm, yaqında vefat etti. Yalñızlıq menim için pek küç.

Seit-Celil itiraz etmek istey.

– Men siziñ için elverişli yardımcı ola bilirimmi? – dey Yakusidige. – Mende sermiya yoq.

– Maña sermiya degil, işançlı adam kerek,– urum Seit-Celilniñ omuzını taptay. – Senden sermiya talap etmeyim.

Bir afta keç. Seit-Celil tükânındaki meyvanı satıp bitire, bina saibi ile isap kese, Yakusidige kele, ticaretke kirişkenleri aqqında ekisi arasında muqavele imza etile.

Seit-Celil ile işlegenine dört ay tolğan ve öz yardımcısınıñ becerikli ekenligine emin olğan soñ, Yakusidi zeytun ketirmek için Suhumğa kete. Ve keri qayıp kelmey. Celil Suhum şeeri golovasına, jandarm idaresine qaç defalar mektüpler yazıp baqa. “1849 senesi doğğan, Yakusidi Harlampiy İvanoviç Suhumda iç bir vaqıt bulunğanı ve yaşağanı yoq...” degen cevaplar ala. Şay etip, Celil qart urumniñ taqdiri hususunda tam haber alalmay, han-azbarınıñ saibi olup qala.

Bir kün sabağa yaqın maalde, Seit-Celilniñ azbarına dağ meyvaları yüklü mogerdekli araba kelip kirdi. Arabadan kök qalpaqlı, uçqurlı ştanlı köylü yigit tüşti, qavehane hadiminden Seit-Celilniñ qaysı evde yaşağanını bilip, qapısını qaqtı.

Seit-Celil daa uyquda edi. Qalqtı, qapını açtı. Bosağa üstünde tanış çereni körip, ayrette qaldı.

– Saña ne oldı, Rustem? – dedi o, musafirge. – Niçün böyle azdiñ?

– Meni beklemegendirsiñiz! – dedi yigit. – Men bilem.

– Kimnen keldiñ?

– Kerim emcenen! Eki kün – eki gece yolda... ebet de,– dep şikâyetlendi Rustem, özü setke oturdu. – Men yoruludım.

– Bademlikte işler nasıl?

– Yahşı degil, Seit-Celil ağa! – O terenden köküs keçirdi. – Men qaçıp keldim.

– Niçün?

– Bir adamnen azaçıq qolaysız işim oldı. – Ekrem beyniñ oğlu Şevket hatiriñizdemi? Rustem olıp keçken vaqianı tafsılâtlı ikâye etti.

– Şevket sağmı? – dep soradı Seit-Celil telâşlı alda. – Ölgen olsa, iş fena.

– Bilmeyim... dere içine yuvarlanıp ketti, qıdırıp oturmamım..

– Ne yapmaq isteysiñ, Rustem?

– Maña Bademlikte qalmaq mümkün degil. Sizge keldim.

– Seni mında da yaqalaya bilirlər. Jandarm idaresiniñ elleri ve qulaqları uzun.

– Meni bir yerde saqlañız! Eki ay!

– Salâdin ağa nasıl? Tenzile yenge? Mında kelgeniñni bilelermi?

– Yeq.

Seit-Celil töşekni cıydı, çıraqnı söndürdi, pencereniñ perdesini çetke çekti. Oda içine aqçıl tañ yarığı kirdi.

– Mende ekeniñni babaña bildirmek kerek,– dedi Seit-Celil. – Yoqsa, qasevetlenirlər. Kerim emce seniñ meseleñni bilemi?

Rustem başını salladı.

– Bile.

– Mende ekeniñni babaña aytsın!

– Şimdilik iç bir şey bilmegenleri yahşı degilmi? Babam Qızıl-yarda.

– Yoq. Kerim emce. Kökközge qayıtp barğan soñ, Bademlikke ketsin, seniñ mında ekeniñni Tenzile yengege bildirsın! Anañniñ yüregi raat olsun!

– Men, Seit-Celil ağa, bir de-bir hizmette yerleşe bilirimmi?

– Hizmet tapılır. Ama zaman pek ağır. Rusça söylenmege bilesiñmi?

– Añlaşp olam. Demirci David emceden biraz ögrenen edim.

– Yarın iş qıdırıp baqarım,– dedi Seit-Celil. – Şimdi ise yat, yuqla! Tezden qavehane açılır. Beraber qapınırmız. Men Kerim emce ile biraz laqırdı eteyim.

Ertesi künü saba Seit-Celil şeerge çıqtı, aqşam keç maalde qayıtp keldi. Manğubiniñ yardımınen Rustem için iş tapqan. Gemi ustahanesinde çalışacaq.

– Şakirt olup kirersiñ,– dedi o Rustemge. – Soñundan belli olur. Özüñni ağır tut, adamlar ile muameleñde qızışma, artqaç sözlər aytma. İşniñni tez ögrenmege ğayret et, yoqsa, hatir-göñül baqmazlar. Çıqarıp atarlar!

– Men kimler ile çalışacağım? – dep soradı Rustem. – O, Ekrembey kelip tapar dep qorqa edi.

– Anda adamlar insaflılar,– Seit-Celil külümsiredi ve Rustemge yengilden köz qıptı. – Ne yapılısa, ne olacağını bileler.

– Siz, Seit-Celil ağa, mında ziyansız yerleşkensiñiz! Bugün sezdim.

– Şükür! İşlerim fena degil! – dedi Seit-Celil. – Lâkin mesele tek ondamı?

– Daa nede?

Seit-Celil onıñ sualine cevap bermedi.

– Bu hususta soñ laqırdı etermiz,– dedi.

Saba erte Seit-Celil ve Rustem han-azbarından çıqtı, köylerden kelgen meyva arabaları ve şeer müşterileri arasından qaquina – türtüne keçip, taş töşeli eñiş yoldan deñiz yalısına tüştü, soñ qaçılı soqaq boyu kettiler.

Celil yüksek demir qapu ögünde toqtadı, Rustemge eyecanlı közleri ile baqtı.

– Evelâ idarege kirecekmiz,– dedi o. – Sen yanımda indemey turacaqsıñ! Mında laqırdı etmek için degil, işlemek için keldiñ. Sandlerge tek keñ omuzlar, küçlü eller kerek. O, ceetten Alla seni incıtmağan.

– Men ğayret eterim, Seit-Celil ağa! – dedi Rustem. – İşim için yüzüñiz qızarmaz.

Azbarğa kirdiler. Qapuları açıq binalar içinden çöküş davuşları, bırav ve egev gıçıldılar eşitilmekte. Keñ pencerele büyük pavilyon arqasındaki qalın trubadan sarı qurum ile qarışıq açqıl qıgılçımalar çıqmaqtalar. Azbarnıñ sağı tarafı açıq olıp, deñiz yalısına baqa, bunda turğan şalandalar, qayıqlar ve katerler dalğalar üstünde aqırından telgenmekteler. Burunı ezik eski gemi kögertesinde maylı kiyimli kişiler dolana, totlu tenekelerini mıhlaylar. Trümniñ içinden gamlı matros türküsü eşitile. Azbarnıñ ortasında ammallar arabağa demir çabaqlar ve çoyun tabaqlar yükleyler. Etrafta tınmaq bilmez iş sadası yañğıramaqta.

Seit-Celil ve Rustem kontorağa kirdiler.

Açıq pencere yanında küçük ve açqıl çereli yüksek adam turmaqta ve azbarda arabalarğa mal yüklegen ammallarğa nelerdir aytıp, qıçırmaqta. O, qapı açılğanını ve yapılğanını eşitmedi. Eşitmedi degil, emiyet bermedi. Seit-Celil selâm bergen soñ, eleslenip, tez-tez kerı çevirildi.

– İşte, benim sizge aytqan kişim, Yakov Samsonoviç! – dedi Celil. – Özü için kefilim!

Yakov Samsonoviç Rustemni baştan-ayaq közden keçirdi.

– Qaç yaşındasın? – dep soradı ondan.

– Yigirmide... – onıñ yerine Celil cevap berdi.

– Mesele şöyle, – dedi Sandler kresloğa oturıp, – yigitni işke alam, çünkü onı Mañgubi tevskiye etti. – Sizni de, Seit-Celil, çoqtan bilem. Eminim ki, yüzümni qızartmazsınız.

– Men alicenaplığınızı iç bir vaqıt unutmam! – Celil nezaketle egildi.

– Ustahanemiz müim işler ile meşğul. – Sandler sözünü devam etti. – Maña er bir işçiniñ areketi için cevap bermek kerek ola.

– Yoq, canım, siz... – Seit-Celil bir şeyler aytacaq oldı ama, Sandler pencerege çevirildi, onı diñlemedi.

– Nahodkinni çağırınız! – dep qıçırdı o, kimgedir.

Tezden idarege sarı kombinezonlu adam kirdi. Yüzü kiçkene bürüşiklernen örtülü. Saqalı yoq, asıl da çıqmağanğa beñzey.

– Şu yigitni Andrianovqa taqdim etiñiz, – dedi Sandler, Rustemni kösterip, – oña çilengirlik öğretsin. Özüñiz de köz-qulaq oluñız! Şakirt işsiz turmasın.

– Yahşı, Yakov Samsonoviç! – dedi Nahodkin ve, Rustemge işaret etip, çıqtı. Rustem onıñ peşinden ketti.

– Teşekkür, Yakov Samsonoviç! – Seit-Celil Sandlerniñ elini sıqıp sağıqlaşqanda, – ögümüzdeki bazar küni bir kirip-çıqıñız! Acayip bera olacaq, – dep taşladı.

Sandler memnun alda külümsiredi.

Rustem bu künden itibaren büyük şeerniñ işçileri müitine kirdi, gürdeli hizmetke kömüldi.

Gemi usthanesindeki iş onıñ için ilki vaqıtlarda qıyın, atta hucur ve añaşılmaz olıp köründi. Bademlikte belini sabadan aqşamğa qadar Ekrem beyniñ tütün tarlasında büke, aqşam evge qaytqanda, ayaqlarını zornen süyrep kele turğan. Ama, anda, küçük köyçikte, özüniñ yaqın, doğmuş kişileri yaşay, olarnen laqırdı etip, yürek yazmaq qolay edi. Mında tek demir davuşları ve bir de tseh-tsehten dolanıp, kimniñ ne ile meşğul ekenine köz eterek, kişilerge cöreme qoyucu, er şeyni Sandlerge yetiştirici Nahodkinniñ cekiriklevi eşitile. Böyle olsa da, bir kaç ay keçken soñ, çilengirlik Rustem için meraqılı zenaat olıp köründi. İlki vaqıtlarda o, tsehlerdeki tatarlar ile sıq-sıq körüşip turdı. Soñ Andrianovqa, bu acayip ustağa alıştı, onıñ bilgi ve tecribesini menimsemege tırıştı, saf qalbli adam ekenini bildi. Rustem yeñi zenaatı tez öğrendi. Onıñ ğayreti Andrianovqa hoş köründi. Nahodkinniñ özü bile bir defa açuvlanıp: “bu qara tatar işke pek alındı” degeni eşitildi. Qart usta, Rustemge baqqan sayın, onıñ yüzünde teren ve gizli isler seze edi. Araretili ve çalıq Rustem kimerde apansızdan dalğın, tüşünceli olıp qala, nelerdendir qavfsırağanı sezile edi. İşçileriniñ bazıları onıñ bazar künlere soqaqta başı töben yürgenini körip: “Saña ne oldı? Niçün böyle tüşkünsün?” – dey ediler. O, doğrudan-doğru cevap berüvden qaçına, şaqa etip qurtula edi.

Sakin, cıllı cenüp küzü keldi. İkinci küz. Bir küni saba tsehte apansızdan Sandler peyda oldı. Novorossiysk yanlarında zararlanğan nasıldır gemini tamir için acele sınırlı qabul etilgenini söyledi.

– Eki aylıq mület berem,– dedi o işçilerge. – Vaqıtında bitirseñiz, maaşlarıñızni arttırırım. Bitirılmasañız – maña kerek degilsañız!

Başqa şey aytmadı. Ellerini arqasına qoyıp, çıqıp ketti. İşçiler ve ustalar bir-birlerine baqıştı, omuzlarını qıstı, indemediler.

Aqşam İnkerman qayaları üstünde bulutlar qoyura başlağan maalde, Andrianov ve Rustem işten qaytmaqta ediler.

– Seniñ yüregiñni bir şey kemire,– dedi yigitke usta. – Ne, aceba?

– Siziñkini, Sergey Akimoviç, bir şey kemirmeymi? – dep cevap berdi Rustem.

– Kemire... şübesiz!

– Öyle eken, niçün men müstesna olmaq kerekim?

– Sen susasıñ! Adamlardan qaçınasıñ. Men saña er işte babañ kibi yaqınım. Seniñ ile açıqtan-açıq laqırdı etem. Mendem bir şey gizlemek için sende esas yoq!

– Men sizni sevem ve sizge işanam! – dedi Rustem.

– Öyle ise, seni qıynağan ne?

– Meni?... Toqtañız! Bunı qaydan bildiñiz?

– Gizleme! Men episini sezem! – dedi Andrianov. – Köyde işleriñ yerindemi?

– Yoq, Sergey Akimoviç... yerinde degil. Men taaqı battan qaçtım.

– Seni taqip etken kim?

– Ekrem bey. Oğlunen kötekleştik.

– Ekrem? Buhar dermeniniñ saibi... öylemi? Dermeniniñ mehanizmini biz yasağan edik.

Başından qalsın!

– Jandarm idaresi bizim qartlarını çekiştire eken.

– Qaydan bildiñ?

– Köydeşler kelip-keteler. Olardan.

– Yazıq... ama bu işte men saña yardım ete bilmem. Bademlikte Ekrem kibileri çoqmı?

– Eki adam.

– Babañ kibiler?

– Dört yüz yetmiş.

– Böyle ayat seni qanaatlendiremi? – Andrianov, tüşünceli, başı aşağı enik alda sözüni devam etti: – Yüzlernen erkekler ve qadınlar tañdan aqşam qaranlığına qadar eki beyniñ tarlalarında işlep, qazanğan paralarına qorantalarını zornen keçindireler. Bunı begenesiñmi?

Usta ve şakirt tar aralıq boyu aqırın-aqırın yürdiler. Sol yaqtan deñiz uvuldamaqta. Balıq tükânı yanında Rustem toqtaldı, sade qıyafetli, alçaq gönüllü ustağa diqqatnen baqıtı.

– Bademlikteki ayat... deysiñiz! – Rustem kökü keçirdi. – O, tek Bademlikte degil!

– Yoq... tek anda degil. Sen Ekrem beyniñ oğlunu kötekleğesiñ. Böyle beyler Kökközde de, bizim Berdânskte de... Rusiyeniñ bütün köşelerinde barlar. Em siziñ Ekremden zenginceler. Episi bizim emegimizniñ yemişi ile yaşaylar. Cenk meydanında qan tökeyatqanlar da bizim qardaşlar!

– Qomşumuz Settar; “bu zulmat tezden bitecek...” degen edi. Ne vaqıt bitecek? Özü de bilmey. İnsan dünyağa yaşamaq için kele. Biz yaşaymız mı?

– Yahşı ayat elde etüv için umumiy ğayret kerek,– dedi Andrianov. – Bizde ustahanelerde...

Lâkin tükânlar artından gecelik jandarm saqçısınıñ qıçırtmavığı seslendi. Sergey Akimoviç lafını üzdi.

– Başqa körüşüvimizde laqırdı etermiz,– dedi o. – Şeer terazesi yanında bir-birine hayırlı geceler istep, ayrılıştılar.

Bir afta keçken soñ, tenefüs maalinde Sergey Akimoviç azbarda boş yaşçik üstünde eslice kişi ile yan-yanaşa oturıp, laqırdı etmekte edi. Kişiniñ sağ elindeki eki parmağı kesik. Başınıñ töpesi saçsız. Rustem çoyun uluq yanında ayağını çardıvarğa tayap, çızması üstündeki balçıqni qırmaqta eken, kişi oña gizliden köz ete berdi. Bu adamni birinci körüşü, lâkin ekisiniñ laqırdısı özü aqqında ekenini sezdi. “Sergey Akimoviçke er şeyni açıqtan-açıq aytıp qoyam... bu doğrumı aceba,– dep tüşündi Rustem. – Seit-Celil ağa meni er vaqıt tenbiley: artqaç laqırdı etme, dey. Men ise iç tilimni tıyalmayım... yoq, canım, Sergey Akimoviç meni satmaz. Öylelerden degil”.

Rustem ikinci çizmasını temizlep bitireyatqanda kesik parmaqlı adam iddetli alda ayaqqa qalqı, bar sesi ile ayqırdı.

– Adamlar! Meni diñleñiz,– dedi o. – Petrogradda padişa tahttan endirildi. Eşitesinizmi, arqadaşlar! Meni eşitesinizmi? Memlekette artıq monarh yoq!

Andrianov kişiniñ qoltuğından tuttı, tsehke taba çekkelep baqtı.

– Sus, Fedâ! – dedi oña yavaştan. – Niçün aleketleysin! Qayda ekeniñni bilesinmi? Kesik parmaqlı adam daa ötkür qıçırdı.

– Susmaycağım! Yeter! Qardaşlar! İnqilâp! Petrogradda inqilâp oldı! Padişa tahttan endirildi. Niçün indemeysiniz?

Kişiler çalqandı, gürüldedi... azbar ortasında toplana başladılar. Yeñi haber deral işhanelerge darqap ketti. Tsehlerdeki kişilerniñ episi tşarı çıqtı.

– Alla eşqına, Födornı alıp ketiñiz! – dep yalvardı Andrianov. – Bu miting yeri degil. Darqaşınız! Başımızğa belâ açarsınız!

– İnqilâp – lâkin nasıl inqilâp? – meşin şapkalı esli kişi yüksek ses ile qıçırdı. – Tüşünip baqtıñmı?

– Despotizmge niyet İnqilâb, qardaşlar! – Födör tekrar qıçırdı. – Niyet, bizim zamanımız keldi!

Adamlarnıñ eyecanlı gürültisi içinde birden Nahodkinniñ sadası qulaqlarını yırttı.

– Susınız, iblisler! Darqaşınız, deyim sizge!

– Yaqın kelme! – dedi oña Födör. – Sen bu fener direğine asılacaqsın!

– Alıñız onı! – dep cekirdi Nahodkin. – Ellerini bağlañız!

Üç mazallı kişi Födornı yaqalamaq istediler, lâkin işçiler alel-acele onı sarıp aldı, üyteklep, azbar qapudan yolğa alıp çıqtılar. Anda onı qaçırğan soñ, özleri tsehlerge qayıp keldiler.

– Bu ne demek ola, Sergey Akimoviç? – dep soradı Rustem ustadan, tezya başına keçken soñ. – Bizde artıq ükümet yoqmı?

– Ükümet bar...– dep cevap berdi o, yutqunaraq,– lâkin çar ükümeti degil.

– Nasıl ükümet? Biz endi kim için çalışacağız?

– Teessüf... kene Sandler için.

Tsehte sağır sükünet asıl oldı. Adamlar yañıçq eşitilgen haber hususunda ne tüşüneceklerini bilmediler. Nahodkinniñ çeresi ap-aq, közleri qıp-qırmızı, artqa-ögge çapqalamaqta. Künniñ soñunda çilengirlik tshinde kence usta Kazantsev qapatıldı. “Episi bitti! Ükümdarlıqniñ soñu keldi”, degeni için. Sandlerniñ özü sabadan beri körünmey.

Rustem evge kelgen soñ, ustahanede olup-keçken vaqia hususunda çoq tüşündi. “Çar ükümeti endi yoq. Eger Petrogradda olmasa, bizde de olmaz. Bademlikte de. Settar ağa: “ükümet başına fuqare adamlar, benim babam Salâdin kibileri keçecekler” degen edi. Qaydan bilgen? Ya bu? Bu şimdikisi nasıl ükümet?

O, ustahaneye kelgen sayın yeñi şeyler eşitti. Gemini tamir için Sandlerniñ tayin etken müddeti unutuldı. Tamir devam ete, ama ne vaqıt bitecegi belli degil. Evelâ, material olmadı. Material tapılğan soñ, ustalar çeşit sebeplerni manaçıq etip, işni uzattılar. Şorbacı altı adamnı işten çıqardı. Bu, vaziyetni deñiştirmede.

– Sende öz Bademligiñdeki dört yüz yetmiş adamnıñ serbest yaşağanını körmek arzusu barmı? – dep soradı bir defa Andrianov Rustemden, tsehte ekende.

– Bar! – dep cevap berdi Rustem. – Lâkin keçken küzde siz maña: mesele tek Bademlikte degil, degen ediñiz!

– Bu doğru. Lâkin eki bey yerine dört yüz yetmiş sade adam serbest nefes alsa – yahşı.

– Siziñ aytqan inqilâbıñız Tilki Geçti vadiysine de keleecekmi?

– İnqilâp kelmey, onı ketireler.

Yanaşada demir egevlmekte olğan işçi eki defa öksürdi. Andrianov lafnı deñiştirdi.

– Çöküçni alıp ber! – dep qıçırdı o, Rustemge, qapu ögünde Nahodkinni eslep. – Qıbirda tekarar.

Aqşam Rustem evge kelgen soñ, ustahanedeki yeñilikni Seit-Celilge ikâye etti.

– Haberim bar,– dedi Celil. Bugün evge Kökközlü Erecep kirip-çıqtı,– dedi Seit-Celil. Babañ hasta eken. Yaşayışları ağır. Olarğa biraz erzaq yolladım.

Rustem ökündi, közlerinden yaşlar aqıp kettiler.

– Ğarip babam... episi benim sebebinden. – Bilesiñizmi, Seit-Celil ağa, bizde öyle adamlar barlar ki, Ekrem, ve Kâzim beylerniñ işleri ne ile ve ne vaqıt bitecegini bileler.

– Siziñ ustahanedemi? – dep soradı Celil. Lâkin cevabını beklemedi, başqa lafqa keçti. Sen aç degilsiñmi? – dep soradı o. – Otur, aşa!

Rustem ellerini yıqap, stol başına oturdı. Azbarda yerge tüşeli yalpaq taşlar üstünde köpçekleri tasırdap, evni negizinden titretip, köylü arabası yolğa çıqıp ketti. Soñ ortalıqni sükünet bastı. Celil biraz diñlenip oturdı, soñ Rustemge tınc çere ile köz etti. O, köpçek davuşı eşitse, kimniñ arabası ekenini bile.

– Nasıl adamlar? – dep soradı o, Rustemniñ arqasında toqtalıp.

– Fuqarelerniñ qaydını çekiciler...– dep cevap berdi Rustem. – Yazıqlar olsun, bu şeylerni aqılım pek keç kese başladı.

– Adamlar saña ne teklif eteler?

– Maña? Şimdilik bir şey de.

– Olarğa inanasıñmı, Rustem?

– Zan etsem...

– Sen babañ için öç almaq isteysiñ. Men duyam.

– Yoq, tek öç degil.

– Öyle ise, ne isteysiñ?

– İtiyacdän qurtulmaq.

– Öz eviñizdemi?

– Öz evimizde, köyümüzde ve...

Celil oña sözüni bitirtmedi.

– Bu şeerde çeşit devletlerniñ casusları fıqırdamaqtalar,– dedi o. – Muqayt ol! Çengelge ilişme!

– Siz, özüñiz, Seit-Celil ağa, bu gürdeli vaqialar aqqında ne tüşünesiñiz?

– Men tucçarım. Maña tüşünmek şart degil.

– Er adamda bir ğaye ola. Adam onıñ için yaşay, küreşe. Sizde..?

– Mende ğaye yoq,– dedi Seit-Celil. – Men bank açmaq isteyim.

– Demek, ğayeñiz – bankir oluv!

– Bu – ğaye degil, maqsad!

– Siz gizli-qapaqlısıñız, Seit-Celil ağa!

– Saña da öyle olmaqni tevskiye etem?

Kimdir qapunu qaqtı. Qavehane hızmetçisi Fazıl kirdi.

– Armut ketirdiler,– dedi o Seit-Celilge. – Alayıqmı? Yoqsa, kelecek arabanı bekleyikmi?

– Körmek kerek,– Seit-Celil qalpağını kiyip, azbarğa çıqtı.

Rustem qomşu odağa kirip, küşetka üzerine yattı.

* * *

Qaranlıq gecede Sergey Akimoviç Nasvern maallesini civarında yel degirmenge yaqın eski aran taldasında turmaqta edi. Yol boyu keleyatqan adamniñ ayaq davuşlarını eşitip, çardıvar betke çekildi. Kişi kömür skladı qapusu yanında toqtaldı. Sergey Akimoviç oña taba yürdi.

– Seni kimse körmedimi? – dep soradı o, kişiden.

– Yoq.

– Men keteyim, sen artımdan kel. Pek yaqın degil, meni közden qaçırmasañ, oldı.

Sergey Akimoviç soqaq boyu aşağı cönedi. Rustem onıñ artından ketti. Andrianov bayır etegine tüşken soñ, eki yaqında selbiler ösken araba yolğa çevirildi, soñ isardan atlap, büyük azbarğa kirdi. Mında tuladan yeñi ev kurulmaqta. Pencerelelerine tahtalar mıhlanğan. Evniñ qaburğasından keçip, sıırım üstüne çıqtılar. Astta deñiz quturmaqta.

– Yalığa tüşmek kerekimiz,– dedi Andrianov gizliden. – Muqayt ol! Qayanın çatlağı telükeli. Sailge engen soñ, sılaq qum üstünden balıqçı qulübelerine doğru kettiler. Burunlarını çaqılğa tirep, qursaqları üstünde yatqan qayıqlar yanında pat-sat adamlar köründiler. Andrianov olardan saqınmadı, yoluna devam etti. Suv içine kirip, sailde keçitni qapatıp turğan süyrü qaya yanında toqtadı.

– Şimdi biz bir evge kirecekmiz,– dedi o, Rustemge. – Sen bazı şeyler körecesin. Mından qaytqan soñ kimsege bir şey söylemeyeceğine söz ber!

– Sizge, Sergey Akimoviç, ant etem!

– İç bir türlü şaraitte munafıqlıq yapmaycağın, kimseni satmaycağın, nasıl telüke olsa-olsun, kerı qaytmaycağın için vaade ber!

– Sizge yemin etem! – dedi Rustem. – İç bir türlü telüke ögünde kerı çekilmeyeceğim!

– Güzel baq! Ögümüzdeki qaya içindeki küçük qapıçığını köresinmi?

Rustem başını qaqtı.

– Körem.

– Öyle ise, kettik!

Andrianov qapını qaqtı. Qara saqallı, çızmalı adam olarnı içeri kirsetti. Andrianov ve Rustem tar, ülkün sofadan keçip, balavuz çıraq ile yarıqlandırılğan oda içine kirdiler. Çokürli divarlar kireç ile sılanğan, köşede büyük sandıq üstünde pamuqlı yorğan ve yastıqlar. Tahta skemle üstünde ve taş polda adamlar oturalar. Alçaq, çapçaq üzerinde buhar saçıp, samovar qaynay. Odanın içi tunçıq, insan teri ve qızartılğan balıq qoquy. Mında bir şeyler hususunda qızgın laqırdı ketmekte edi. Andrianov ve Rustem kirgen soñ, üzüldi.

Sergey Akimoviç selâm berdi.

– Yigitni ketirdim,– dedi o. – Hatiriñizdemi? Rustem Salâdin oğlu!

Skemleniñ çetinde oturğan qıpıqça közlü, şaqaq kemikleri ziyade çıqqı, üstündeki eski buşlatı qaburğadan biraz çamurlı adam Rustemge diqqatle baqtı. Çoq baqıp oturdy.

– Yigit bedence qaviy körüne,– dedi o, Andrianovqa. – Ruhıy ceetten de öylemi aceba?

– Öyle...– dedi Andrianov başını sallap. – Ekrem bey ile uzlaşamay...

Adamlar külüştiler.

– Oturıñız! – buşlatlı kişi yeñi kelgenlerge taş polnı kösterdi. – Yigitniñ kelgeni yahşı. Bizge öyleleri kerek. Adıñ ne?

– Rustem.

– Ne oğrunda küreşkeniñni bilesinmi?

– Daa küreşkenim yeq...– dedi Rustem. – Zulmatqa duşmanım.

Buşlatlı hahıldap küldi. Ve elinen Rustemniñ omuzını taptadı.

– Aferin!

– Ögümüzde, müim vazife tura,– dedi matros,– ğayet müim!

Arqalarını sandıqqa tayap, ayaqlarını pol üstüne uzatıp oturğan kişiler boyunlarını birden yuqarı köterdi... eleslendiler.

– Bilesiñizmi ne? – dedi matros adamlarğa. – Kolçaknı flot komandoru vazifesinden çetlemek kerek.

– Nasıl?

– Şay... ğirtlağından tutup, çıkarıp atmaq...– Elini burıp kösterdi. – Başqa türlü degil. Padişa vaqıtında Kolçak monarhist edi. Soñ Kerenskiy tarafdarı oldı. Şimdi özünü inqilâpçı admiral etip köstermek istey. Lâkin o – bizim halis duşmanımız. İnqilâbnıñ duşmanı, Muvaqqat ükümetniñ qaviyleşmesi için millionlar masraf etici babaların ofitser oğulçıklarından küç toplamaqta.

– Şimdi Qara deñiz flotu üstünde akim Kolçak bütün Tavrida guberniyasınıñ saibi olmay toqtamaz,– dedi çapçaqqa tayanıp oturğan saqallı kişi. O, qalqtı, bintl sağ elini sol eli ile köterip tutaraq, matrosniñ ögünde ayaq üstünde turdı. – Sen, qardaş, söyle! Biz ne yapmaq kerekimiz?

– Bütün gemileriñ matrosları Kolçaknıñ komandanlıqtan çetletilmesini talap eteler,– dedi buşlatlı. – Ealini bu işke azırlamaq, merkeziy caddelerde teşviqat kâğıtları yapıştırmaq kerek.

– İş inqilâp için eken, niçün yapıştırmayıq? Tek emir olsun!

Andrianov Rustemge köz etti. O, indemey oturmaqta, matros daa neler aytır eken dep beklemekte. O, kendine mürekkep, telükeli vazifeler avale etilgenini istey. Matros ise nasıldır kâğıtlar yapıştırıvnu teklif etmekte.

– Ne vaqıt yapıştırmaq kerek? – dep soradı Andrianov. – Bu gecemi?

– Şübesiz... – dedi matros. – Yoqsa, keç olur. Eki künden soñ, vekalet meclisi açılacaq. Adamlar oña azırlıqlı kelmek kerekler. Lâkin tek bu degil.

– Daa ne?

– Meclis vaqıtında Kolçak telükeli areket sezse, kazarmadan askeriy küç çağıra bile!

– Çağırsa biz de...

– Yoq! Atışuv mümkün degil. Bina içinde... qartlar, qadınlar olacaq.

– Ne mümkün?

– Bu yerde arbiy barjalarnıñ mehanikleri oturalar, – dedi matros. – Vekalet meclisi açılğanı kibi, barjalarnı kazarma skelesinden açıq deñizge alıp çıqsınlar. Başqa şey kerkemey. Ne deysiñiz, Sergey Akimoviç?

– Ğaye fena degil... lâkin pek qaıflı, – dedi Andrianov, – özümüzde yigitlennen laqırdı etip baqayıq!

– Yigitlerniñ bir qısını bu işten haberdar!

Bu adamnıñ adını kimse bilmey. Rustem ustadan soradı, o omuzlarını qıstı: “Qaydan bileyim?”

Matros sağ közü ile qara saqallığa işmar etti, o deral yerinden qalqtı, un qoqusı saçıcı yüksek şkafnı çetke cılıştırdı, divar içinde kiyiz ile örtülü qapu köründi. Saqallı kişi onu açıp, qomşu odağa daldı. Diğer adamlar da birer-ekişer saqallınıñ artından kirdiler. Andrianov ve üç mehanik bu esnada matrosnıñ yanına oturdı, onıñle çoq vaqıt laqırdı ettiler.

Eki künden soñ şeer tsirki binasında açılğan matroslar ve işçiler vekaleti meclisinde qattı dava çıqtı. Bolşevik vekilleri sözge çıqqanda menşevikler ve eserler şamata çıqardılar. Söylemege imkân bermediler.

Bolşevikler zaldaki adamlarğa, Kolçaknıñ tutqan yolu halq için zararlı ekenini, “Jarkiy” minonosındaki matroslar reaksion ofitserlerni silâsızlandırıvnu talap etkenlerini añlattılar.

Menşevikler nutuq söylegende bolşevikler natıqlarğa mani oldılar, Kolçaknıñ özünü de laf ettirmediler. Komandan açuvlandı, meclis deral qapatılmasını, vekillerniñ ise darqamalarını emir etti. Ama meclisni kimse qapamadı ve vekiller de yerlerinden qıbırdamadılar. Mecliste Kerenskiy, Kolçaknıñ flot komandanı vazifesinden boşamasını talap etici karar çıkarıldı. Kolçak açuvlandı, ştab naçalnigine, bu qozğaluvnıñ teşkilâtçılarını boysundırmaq için saqçılar batalyonını çağırmasını emir etti. Bir saatten soñ nevbetçi ofitser keldi, kazarma skelesinde barja ve motorlı qayıq iç de qalmağanını bildirdi. Batalyonı kürekli qayıqlarğa oturtıp, şeerge ketirgece, meclis öz işini bitirdi.

Aqşam Kolçak bu vaqıalar hususunda Muvaqqat Ükümetke telegramma yolladı. Ertesi küni sabası Kerenskiyden: “Vaziyetni bildirmek için tez Petrogradqa keliñiz!” – degen emir aldı.

Kolçak Petrogradqa ketti. Bir daa Sevastopolge qayıp kelmedi. Onıñ yerine kontr-admiral Lukin tayin etildi. O inqilâpçı matroslarınıñ işini teşkermek için Petrograddan komissiya kelmesini talap etti.

Çoqqa barmay, ştab Simferopolden yeñi haber aldı. Musulman komiteti, Kerenskiyniñ ruhsetine binaen, tatar dragun polku teşkil işine başlağan.

Menşevikler ve eserler tekrar baş köterdiler. Olar azatlıq oğruna küreşicileri yaqalap, apishanelerge qapadılar. Bolşevikler silâni elden biraqmadılar. Gemilerdeki ve balıqçı qulübelerindeki cesür adamlar, inqilâpnıñ ğalebese için küreşni devam ettiler. Rustem evden sıq-sıq ğayıp olup kete, kreysler vekilleriniñ avale etken havflı vazifelerini eda etip keke, han-azbarı qavehanesinde bir-eki bulğaça aşay, bir stakan sütlü çay içip ustahaneye çapa.

Küz künleriniñ birinde, sabalein... körfezden uzaqta, açıq deñizde toplar atıldı, soqaqlarda pülemöt ve tüfek sesleri yañğıradı. Ustahanede, Petrograddaki Muvaqqat ükümet yıqılğanı, onıñ yerine Sovetler Akimiyeti qurulğanı aqqında laf darqadı. Üyleden soñ şeer betten muzika eşitildi. Orkestr Marselyeza çaldı.

– Eşitesini, Rustem? – dedi Sergey Akimoviç, külümsirep. – Bizim künümüz keldi. Bu endi Ekrem bey için matem marşı demek.

– Ekrem beyni? Tek onı içinmi?

– Kâzim bey için de... “qarabacaqlıların” emeginen yaşağanların episi için!

– Acayip şey! Ya babam? Menim ğarip babam... anda, küçük Bademlikte, bu sevinçli haberni eşittimi aceba?

– Eşitir. Tezden eşitir. Baq...– Andrianov elinen körfezni qarşı yalısını kösterdi. – Anda, şeerde, halq bayram ete. Yür, keteyik! Bugünden itibaren Sandlerge hizmet etmeyimiz.

– Öyle tezmi? Ya Nahodkin?

– Nahodkinge de endi tükürdik. Bizim künümüz keldi, sen bunu aňlaysını?

Qayıqqa minip, şeerde kettiler. Soqaqlarda biñlep adamlar. Graf skelesinde, Nahimov meydanında matros, soldat ve işçilerin mitingi ötkerilmekte. Natıqlar biri-biri artından Nahimov eykeli ögündeki mermer basamaqlarğa çıqıp, proletar inqilâbı munasebeti ile şeer ealisini hayırlaylar.

Mitingden soñ adamlar sürüsü dalğalanıp, soqaqlar boyuna tüşti, şiarlar aytıp qıçırdılar. “Yaşasın Sovet akimiyeti!” “Yaşasın sotsialistik revolütsiya!”

Sergey Akimoviç ve Rustem bütün kün adamlar arasında qarışıp yürdi, aqşam qaranlıqlanğanda evge qayıtıp keldiler. Ertesi künü ise Nahodkinin tsehte adamlarğa evelkinden ziyade qıçırlanğanını körüp, er kes taaciplendi. Bir kün içinde yigirmiden ziyade işçi, inqilâpqa göñül bericiler dep, işten quvuldu. Qalğanlar sabadan aqşamğa qadar tenefüssiz çalıştırıldı.

– Bunı nasıl aňlamalı? – dep soradı Andrianov arqadaşlarından. – Muvaqqat ükümet yıqıldı. Akimi mutlaqiye qaldımı?

Azbar apansızdan Sandler peyda oldı. Laqırdıda oldıqça nezaketli bu adam, bugün işçilerge cekirdi, yumruğunu salladı.

– Muvaqqat ükümet yıqıldımı – yıqılmadımı, benim için emiyeti yoq,– dedi o,– men bir şey bilem: biz bu yarım adada bolşevik marazı yaşamasına iç bir vaqıt yol bermemiz. Simferopolde Silâli küçlerniñ Birleşik Ştabı teşkil etildi. Başında Cafer Seydamet ve Makuhin bulunalar. Tezden Orda qızılardan tek bir hatırlav qalacaq.

Ustahane içinde, açıq pencere ögünde, beyaz mıyıklı işçi tura edi. O, sigarını yerge bıraqtı, potügi ile ezdi.

– Kimden ne qalacağını tezden körmiz! – dedi o, kimsege muracaat etmey, ve şırq etip yerge tükürdi. – Siziñ muzıkañız endi çalınıp bitti.

Kişi şay degende, Sandlerniñ müçesi bir qaqındı, aqaretlengeninden, yüzü ap-aq oldı.

– Nasıl muzıka? – dep soradı eleslenip. – Mensiz... bu işhanesiz epiñiz açlıqtan ölecek ediñiz! Sizde insaf barmı?

– Bizde bar. Sizde de barmı? Menimce, sizde bir drem bile yoq.

Azbar içinden Nahodkinin sesi eşitildi. Tezden özü köründi. Yüzü terli, közleri qırmızı.

– Alıñız, bu adam bozmasını közüniñ ögünden! – dedi Sandler, işçini kösterip. – Menim ustahanelerimde başkeserlerge yer yoq!

– Almaq... menimi? – İşçi mısquılı çere ile külümsiredi. – Ebet, Siz bu işni bugün yapa bilirsiniñiz. Ama yarın... yarın, yoq, yapıp olamaycaşınıñız!

* * *

Bir kaç aylar daa keçti. Bu acayip ülkede Kayzer askerleri çizmalarınıñ gürsultisi eşitildi. Ukraina çölleri bastırıp, nemseler kirip keldiler. Rustem işten çıkarıldı, han-azbarını terk etti, bir talay körfes yalısında qaya quvuşında balıqçılar ile yaşadı, lâkin vaqıt keçken sayın mında ömür qaumlu oldı. Andrianov qapaldı. Rustem diger arqadaşları ile bağı ğayıp etti.

Seit-Celil ile körüşmek, aqıl tanışmaq gerek. Nasıl körüşsin? Evine barsa, onı da telüke altına qoyacaq. Bu işte Rustemge ava yardım etti. Bir kün deşetli yağmur yağa başladı. Severnaya maallesindeki tükânlarda alış-veriş toqtadı. Qayıqçılar sailni terk ettiler. Er yer boşadı. Rustem

uzun yapınca kiyip, başlığını közleri üstüne tüşürdi, şay etip, küçlü sağanaq astında han-azbarına ketti.

Qavehane qapusu içinde Seit-Celil ile yüz-yüzge toquştı. Rustemni tanımadı, şubeli-şubeli baqtı, keçip ketmekte edi, Rustem onı toqtattı, içeri kirmesini işmar etti. Qavehanede Rustem başlığını çıxarğan soñ, Seit-Celil ayretke keldi.

Saqalı ösken, beñzi solğan, caqları oyulğanlar.

– Qıymetli Rustem! Sen qaydalarda ediñ? – dedi Celil, taaciplenip. – Men seni çoq qıdırdım.

– Eki buçuq aydan beri gizlenip yürem. Arqadaşlarımni ğayıp ettim.

– Belki saña bir yaqlarğa ketmek kerektir? Etrafta almanlar.

– Ketmek... Qayda?

– Rusiyeye. Eñ olmağanda Rostov betlerge.

– Nasıl?

– Çaresini tapmaq mümkün. Depoda dostlar bar.

Parovoz maşinisti ile añlaşa bilem.

– Onıñ içün para gerek. Mende o, yoq!

– Para da taparmız...– Seit-Celil qavecini çağırdı. – Fazıl-ağa! Furuncığa aytıñız, bizge sıcaq bulğaçalardan ketirsinler! – Soñ bölüngen lafqa keçti. – Maşinist seni Cankoygece alıp-barır, anda başqa parovozğa yerleştirir. Kerçte balıqçılarnen körüşirsiñ. Seni Tamanğa alıp çıxarlar. Para deysiñmi? – Seit-Celil qavehaneni közden keçirdi, şubeli kişiler yoqluğına emin olğan soñ, cebinden bir top para çıxarıp, Rustemniñ cebine tıqtı. – Bugün gece kete bilesiñ. Rica etem, mında, şeer soqaqlarında közge körünme! Aqşamğa qadar bizde, evde otur, raatlan!

– Men otura bilem. Ama... bilesiñizmi, Seit-Celil ağa, bu iş qaçışqa beñzey. Men qaçmaq kerekimmi aceba, buña emin degilim! Öz terisinden qorqqan adam qaça!

– Kimerde işniñ faydası niçün de qaçıla,– dedi Seit-Celil. – Sen maña tuccar dep baqasıñ, mende başqa qabiliyet sezmeysiñ. Eki yıldan beri evimde yaşaysıñ... bu han-azbarı, qavehane ve furun-bütün bular benimki belleysiñ. Yañlışasıñ!

Rustem oña taaciplenip baqtı. Bir şey añlamadı. Celil ise ardını sürmedi, lafını çevire-qoydı.

– Fikret hizmet etici polktaki bizim köydeşlerniñ ekserisi bolşevikler tarafına keçken ve beyazlarğa qarşı cenkleşmekte. Bundan haberiñ barmı? – dep soradı o, Rustemden ve ilâve etti: – Fikret... beyazlarda qalğan.

Rustemniñ çeresi kögerdi, eyecanlanıp ayaqqa qalqtı.

– Fikret? Menin ağam... beyazlardamı? – dep qıçırdı o. – Kim ayttı?

– Körgen adam bar. – Seit-Celil pencere öğüne barıp, azbarğa köz etti, soñ dedi: – Fikret özüniñ qomşusu, Settarniñ izinden ketmegen... yazıqlar olsun!

– Fikret beyazlarda... bu nasıl oldı aceba?

– Men de inanmaq istemedim. Lâkin...

– Simferopolde yeñi ükümet qurulğan,– dedi Rustem. – Başında Cafer Seydamet eken.

Doğrumı?

– Cafer Seydamet öyle istedi,– Celil külümsiredi. Almanlar oña işanmadılar.

– Almanlar kimni isteyler?

– Özleri de yahşı bilmeyler. Er alde, olar içün eñ elverişlisi, ğaliba, general Suleyman Sulkeviç. Sen, Rustem, aşa – toy, soñ evge kirip yuqla. Men tezden kelirim.

Seit-Celil filcanını tepis içine qapaqlap, çıqtı, Rustem pencereden, onıñ uzaqlaşmakta olğan kıyafetine köz etkeni alda, yüregindeki teren ağrı ile Fikret aqqında tüşündi.

Fazıl ağa bulğaça ketirdi. Sıcaq ve yağlı et qoqusı Rustemniñ burunına urdı, içindeki boş içekleri ağırdılar. O, pek aç edi.

IV

Dülger Salâdin, oña ne oldı?

Biz ondan, azbarı içinde esi ketip, yıqılğan maalde ayırılğan edik. O vaqıtta Midat ve anası dülğerni ev içine alıp kirdi, samayındaki qannı yuvdılar. Salâdin özüne keldi, ama söylenip olamadı.

Saba feldşer İdris keldi, ukol yaptı ve qartnıñ deral hastahanege kötürilmesini talap etti. Lâkin Tenzile yengeni qandırmaq qıyın oldı. Feldşer ketken soñ, o, tabip Zevadinni çağırdı. O, ğıcirtqan yapraqlarını qaynaq suvnen cibitip, hastanıñ mañlayı üstüne qoydı. Köküsine sılaq kepek qoyıp bağladı ve üstünü eki yorğan ile orttı. Tabip bu işi için eki kümüş aldı ve er şey sırasında olacağını ayıtıp, ketti. Aqşam Salâdin üşüdi, qaltıradı, soñra sandıraqladı. Emcesiniñ hatirini sorap kelgen terzi Adileniñ oğlu Edem, onıñ mañlayı üstünde qurup qalğan yapraqlarını köçürüp aldı, köküsi üstündeki sılaq kepekniñ tez-tez yuvulmasını buyurdı. Tenzile yenge tabipke nisbeten kösterilgen ürmetsizlik için darıldı. Ama Edem oña qulaq asmadı. Midatqa, aytqan şeyleriniñ eda etilmesini buyurdı... Midat eda etti. Quman ile sıcaq suv, legen ketirdi, babasınıñ köküsini yuvdı, sürtti.

Soñ Edem, sofada bir özü qaarlenip, susıp oturğan Tenzile yengeniñ yanına keldi.

– Emcemniñ er şeyden ziyade başı zararlanğan,– dedi oña. – Tabip onı, tedaviy etem dep, öldüre yazğan. Hastahanege alıp ketmek kerek.

– Cenkte ekimler ayağıñnı kesip alğanlar, sen ise ep olarnıñ degenini yapasıñ! – dedi Tenzile, iddetlenip. – Er şeyden añlay ekenler, seni niçün tedaviy etmediler?

O, çoq öpkelenip oturdı, niayet, Edemniñ sözüne razı oldı. Edem ağaç ayağı ile polnı gürsüldete berip, azbarğa çıqtı, Midat ile yardımlaşıp, atnı arabağa yekti, üstüne bir basım piçen attı, Salâdinni töşegi ile beraber qoyıp, hastahanege alıp kettiler. Tenzile yenge ağlap-sızlap, qocasını araba qapuğace ozğardı.

Gecenıñ bir maalinde Midat arabanı tasırdatıp azbarğa kirgende, anasınıñ tapçan üstünde yarı caninen oturğanını körüp, ğayet acındı.

– Ekim ne dedi, oğlum? – dep soradı o.

– Babamniñ vaziyeti ağır,– köz yaşlarını zornen tıyıp cevap berdi Midat. – Başına ağır şey ile urulğan... miyi zararlanğan.

– Ey, tañırım! Saña ne etkenimiz bar? – Tenzile yenge üdür-qıyamet ağladı. – Bizni niçün çekiştiresiñ?

Yenge ağlar eken, bütün müçesinen qaltırmaqta edi.

Ertesi künü, biraz tınçlanğan soñ, gence oğluna:

– Senden başqa kimsem qalmadı,– dedi o. – Biz ekimiz endi ne yapacaqmız?

– Qasevet etmeñiz, ana! Bir şeyler olur... ölmemiz! – diye Midat onıñ göñlüni aldı.

...Ana ve bala, öyle etip,– böyle etip, üç buçuq ay ömür sürdiler. Babasınıñ yarmalıqtan ketirgen erzağı tek eki ayğa yetti. Soñ meyva cıydılar, o da çoqqa barmadı. Keç küz keldi. Dağlarda bir şey elde eterim degen işanç yoq oldı.

Qartnı hastahanededen evge ketirgende, dağlarını qar basqan edi. O, taqatını topla olamay bir ay daa yattı. Qomşular, soylar-soplar aştan-suvdan yardım ettiler.

Salâdin, tekarar taqatı kelgen soñ, qarısına ve Midatqa özüniñ apishaneden nasıl çıkarılğanını söyledi. Kamerada ekende, onı nevbeti soravğa alıp ketmek için Volost idaresiniñ nazaretçisi kirgen. Nazaretçi açuvlanğan, koridorda yuqsırağan nevbetçi saqçınıñ yanındaki nallı çızmanı alıp qartnıñ başına urğan, mañlayını yaralağan. Apishane ekimi dülgerge alel-acele ukol yapıp, eske ketirgen, kamerada ölip qalmasını dep, yarasını bağlağan, qarttan, er itimalğa qarşı, köyden çıqmağa aqqı yoqlığına dair tilhat alıp, çıkarıp yibergenler.

Dülğerniñ betinde çizma ökçesiniñ tamğası qalğan. Başı kimerde öz-özlüğünden qaqınıp başlay ve küçlü ağıra.

Vaqıt ep keçmekte. Rustemniñ körünmegeni eki yıl. Evge mektüp yazmay. Evel, Salâdinge yaqın adamlar Sevastopolge barsalar, oğlu aqqında haber ketire, sağ-selâmet dey turğanlar. Şimdi Rustem aqqında bir şey belli degil. Seit-Celil de susmaqta.

Baar künleriniñ birinde, Bademlik içinde alman askerleri peyda oldılar. Salâdin, soñki atımnı tutıp alırlar dep qorqaraq, Midat ile dağğa ketti. Anda kömür yaquv ile meşğul oldılar. Bu

devirde Tenzile Seyyareni bir yaşındaki balası ile evge çağırıp ketirdi. Beraber yaşadılar. Çünki onıñ qocası da dağda gizlenmekte edi.

Bir defa Tenzile yenge tapçan üstünde oturıp, eldegirmen ile qave çekmekte edi. Apansızdan azbarğa Gülâra kirdi.

– Selâm aleykim, Tenzile apte! – dedi o, utansırıp. – Sizge haber ketirdim.

– Aleykim selâm, qızım! Nasıl haber?

– Ağamniñ eline bir mektüp tüşti... Siziñ adınızğa. Belki oğluñız Fikret yazğandır. Belki babam aqqında da bir şeyler bardır?

Gülâra sülükli quşağı astından yumarlı konvert çıkarıp, qartiyge uzattı. Konvert adsız-esapsız mourler ile anca sırlanğan. Tenzile konvertni muqayt yırttı, içinden kâğıt çıkardı, közlüğini taqip oqumağa tutandı. Mektüp ince, yüksek arifler ile yazılı edi.

– Fikretimden,– dedi o, sevinçinden, köz yaşları aqip kettiler. – Ama onıñ yazısını oqumağa bilmek kerek. Pek çıbalıq.

Bu esnada kişilik ev qapusu içinde Seyyare köründi. Gülâranı quçaqladı, öpti. Tenzileniñ qızı ondan eki yaş esli, evlenmezden evel ekisi dost ediler.

– Körüşmegemiz ne qadar vaqıt oldu? – dedi Seyyare, aytmağa söz tapamay. – Sen pek deñişkensin!

– Fikret ağanıñ mektübini ketirdim,– dedi Gülâra tez-tez, Seyyareniñ sözlerini eşitmegen kibi.

– Ma, qızım, oqu! – Tenzile mektüpni Seyyarege uzattı. Mektüp arap arifleri ile yazılı edi. Qız oquy başladı.

“İzzetli, saadetli ve merametli... gece düşümde, kündüz esimde, unutulmaz peder ve valide azizim! Sizge özümniñ samimiy sadıq evlât selâmlarımı yollayıp, ol tarafta Zeyde alapçeme, Uman apteme, Abdulla emceme çoq-çoq selâmlar iderim. Gine ol tarafta oğlan qardaşlarım Rustemge ve Midatqa, qız qardaşım Seyyarege ayrıca selâmlar iderim. Size malüm olsun ki, bizni evelâ Voznesensk şeerine ketirdiler. Epimizge kiyim, silâ berdiler, soñra Rıbinskke atlı asker polkuna yolladılar. Üç ay muarebede oldım, sağ ayağımdan yaralandım. Kazatinde yigirmi yedi kün lazarete yattım. Şimdi sağ-selâmetim ve siziñ de öyle olmañız için Allaya dua iderim. Al-azirde çamlı dağ içinde bulunamız. Polkumuzda Abdulqadir ağanıñ oğulları – Seit Halil ve Seit Arif, Gavr köyünden Çokür Nebiniñ oğlu Yaqub barlar. Eşitkenime köre, Vinnitsada köydeşler çoq ekenler. Soñki vaqıtlarda bizde vaziyet deñiştı. Kimer askerler bolşevikler tarafına keçeler. Bolşevikler, öz ükümetini qurmaq isteyler. Men bu hususta tüşünip baqtım. Zan etsem, bundan bir şey çıqmaycaq. Ama Seit Arif sözüme kirmedi. Bolşeviklerge keçti. Şübe yoq, soñundan peşman etecek. Rustem ne yapa? Qayda? Settar aqqında ne eşitle? O, kene cenkte deyler. Şimdilik maña mektüp yazmañız. Tezden bu yerden ketecekke beñzeymiz. Oğluñız Fikret”.

– Tek şımı? – dedi Gülâra qanaatsiz alda ve terenden köküs keçirdi. – Demek, babam aqqında bir şey yoq.

– Allağa şükür, Fikretim sağ eken. – Tenzileniñ çeresi aydınlandı.

– Mektüp yarım yıl evelsi yazılğan,– dedi Seyyare. – Zevqlı şey... bu vaqıtqace qaydalarda yürgen eken?

– Yarım yıl içinde Fikretniñ başına da az belâ kelmegendir,– dedi Tenzile, birden abdırıp.

– Alla saqlasın, sağ-selâmet olsun,– dedi Seyyare,– lâkin ağamniñ mektübi meni sevindirmede... atta taaciplendirdi.

– Niçün?

– Er kes: bolşevikler adaletli adamlar, dey, Fikret için ise – yamanlar!

– Men ükümetlerden bir şey añlamayım,– dedi Tenzile. – Köyümüzge nasıl asker kelse, bizni tonay.

– Bolşevikler öyle yapmay ekenler,– Gülâra itiraz etti. – Edem emcem olarnı körgen.

– Edem er yerde, er şeyge burunını soqa. – Tenzile açuvlandı. – Bir ayaqtan marum qaldı, başından da marum qalmaq istey! Babuğan yaylağa, qaçaqlarğa barıp kele eken... Anañ ne yapa, qızım? – qartiy birden lafını deñiştirdi.

– Babamsız bizge pek qıyın.
– Ya Veys?
– Veysten fayda az. Yaşı yetti... tezden askerge çağırılacaq. Kimerde qaydalarğadır çıqıp kete, aftalarnen körünmey, qayıtıp kelse, ağızından söz çıqmay. Tünevın çayırdan keleyatqanda almanların eline tüşken. Özünü aqıldan tayğan kişi körsetip qurtulmaq istegen, sezgenler... lelenkada aydavcı etip alıp ketkenler. Ne olur, bilmeyim? Ya Rustem ağa nasıl? Alâ Sevastopoldemi?

– Anda edi,– dedi Tenzile. – Şimdi qayda, belli degil.
Gülâra omuzları üstüne tüşken fırlantasını tüzetti, yerinden qalqıtı.
– Men keteyim, Tenzile apte. Sağ oluñız!
– Oğurlar olsun, qızım! Anaña selâm söyle!
Gülâra araba qapı artında gizlengen soñ, Seyyare anasına baqıp külümsiredi.
– Gülâra Rustem aqqında bir şeyler bilmek için keldi, ğalıba,– dedi o. – Siz onıñ yüregine teselli berici şey aytmadıñız..

– Ne ayta bilir edim, qızım? Özüm bir şey bilmeyim.
– Gülâra güzel qız. Ğayet güzel...– dedi Seyyare. – Alla qısmet etip, evlenseler, Rustem bahtlı olur. Qızınñ babası-anası oqumış adamlar. Gülâra biçare, o qadar azğan...

Qız soqaq boyu kederli alda ketmekte, kerçekten de, Rustemni tüşünmekte edi.
“Men seni kimsege bermem... sen benim olacaqsın,– degen edi o, qızğa, Şevket ile olıp-keçken vaqıadan evel,– men seni... yalıñız seni seveceğim!” Bu ne? Ne vaqıt olğan şey? Ondan soñ Gülâranıñ babası soldatlıqqa alındı. Rustem ğayıp oldı. Şimdi ne babadan haber, ne de Rustemden. O vaqıtta... Şevket öldi dep eşitilgende, Gülâra pek qorqqan edi. Lâkin Şevket sağ qaldı. Onı hastahaneye alıp ketkenlerini körüp, tınçlandı ve, niçündür, terenden kökü keçirdi. Sağ qalğanına şükür etipmi, yoqsa yazıqsınıpmı? Kimse bilmey. Eki yıl evelsi qomşu Seit-Murad Ekrem beyniñ evine barıp, borcunu bermesini rica etken, bey ise köpekniñ zıncırı çekilmesini emir etken edi. Bu Gülâranıñ hatirinde. Ondan da ğayı, Şevketniñ özü de Gülâranıñ peşinden yürüp, bezdirdi.

Tenzile yenge Seyyarege, mektüpni bir defa daa oqumasını rica etti. Diqqatle diñlegen soñ, közlerini uzaqlarğa... Kermençik qırlarına doğrultaraq, sustı, feryat etti.

– Nasıl künler bu, yarabbi! Er şey qarıştı. Cenknıñ soñu ne vaqıt olacaq?

Kün ortasında Bademlikniñ aşağısında büyük avtomobil peyda oldı. Soñ azbarlar silâlı alman askerleriniñ sadası ile toldı. Eki soldat – biri yaş, yüksek, arıq, yüzü çıbar, digeri alçaqça, esli, közlükli, Salâdinniñ azbarına kirdiler. Bütün odalarını, mağaznı ve arannı baqıp çıqtılar. Kümes içinde üç yımırta tapıp, olarnı deral teşip, çiy içtiler. Soñ, silâ qıdırğan olup, aran içindeki piçenni süngü ile sançqalap, ast-üst ettiler. Bağçadaki şeftali teregini qaqtı, yerge tökülgenlerini sumkalarına toldurdılar. Bağça içinden çıqayatqanda, közlükli soldat, yazlıq peç yanında turğan Midatnı köre qaldı. Onıñ belinden tuttı, töpege kötermek istedi. Köteramadı. Midat ağır edi. Alman bir qaç adım kerı çekildi, tüfegini oña doğrulttı.

– Bolşevik? – dep soradı ondan. – Bolşevik... şimdi seni puf-puf!

Midat, soldatnıñ parmağı tapanca üstünde olmağanını sezip, indemey turdı. Bunıñ ile soldatnıñ açuvını qozğadı.

– Kiyik qabile! Bir şey anlamay! – dep ökelendi soldat ve tüfeginiñ qundağınen balanı çetke üytedi.

Tezden arıq alman peyda oldı. Aran ögünde turğan arabanı eslep, Seyyareden işmarnen soradı:

– At... löşad, vo ist löşad, araba? Köster, vo ist at?

– At yoq. Atlılar polkuna ketti,– dedi Seyyare. – Eskadron... Sulkeviç! Añladıñmı?

– Atlılar polku? Zer gut, yahşi...– közlükli qıznı maqtadı.

Almanlar evde, iç bir şey ile gizlenmegen fuqarelikni körgen soñ, mında boş vaqıt keçirüvde mana körmey, Közev Mustafanıñ evine doğrudılar.

– At-mat dediler. Ne edi şu? – dep soradı Tenzile qızından. – Ne ayttıñ olarğa?

– Bilgenimni ayttım. Bir daa bizden at soramazlar,– dedi Seyyare. – Em inandılar ğaliba. Alla belâsını bersin o, Sulkeviçniñ.

Küzde Bademlikte alman qalmadı. Eali tınç nefes almağa tedariklendi. Şükür Allağa, – dediler qartlar, – çekişüvlerimizniñ niyeti keldi. Lâkin yañlıştılar. Bir kün Edem Bağçasaraydan yeñi haber ketirdi: “şeerde ingliz, fransız ve yunan askerleri tolu” dedi. Novorossiysk taraftan Aluşta yalısına ise Denikin askerleri tüşürilmekte edi.

Bir gece, kimdir, yavaştan pencereni qaqtı. Eyecanlı alda yatqan Tenzile başını köterdi, diñlendi. Ses yoq. Belki qulağına yañlış eşitilgendir. Yoq, davuş bir talaydan tekrarlandı.

“Bu kim ola bile? Fransız mı? Urummi? – qorqa-qorqa ayaqqa turdı. – Açmalımı eken?” Çıraqni yaqmay, pencerege yaqın keldi, gizliden bağça içine baqtı.

– Salâdin ağa, aç... qorqma! – dedi kimdir pencere artından.

– Salâdin evde yoq! – dep cevap berdi qartiy. – Sizge ne gerek?

– Tenzile yenge, açınız, işim bar! – mecul adam israr etti.

Seyyare qalqtı, mandalını çetke sürdi. Üstünde şinel, elinde vintovka, yüksek adam kirdi.

– Qorqmañız! Bu – benim, Settar!

– Settar ağa! – Seyyare ayretke keldi. – Mında nasıl tüştiñiz? Er kes sizni Ukrainada dey. Keçiñiz, oturuñız!

Qız çıraqni yaqmaq istedi, musafir yaqtırmadı.

– Kerekmey! – dedi o. – Tenzile yenge, sağlığıñız nasıl?

– Allağa şükür!

Seyyare sobanıñ qapağını açtı, daa sönmegen qorlar üstüne bir qaç quru odun qoydı, soñ üfürdi. Odunlar tutaşıp yandı, eviniñ içini aydınlattılar.

– Qapınmağa bir şeyiñiz yoqmı? – dep soradı Settar. – Men açım. Özümüzniñ evge kirmedim, babamdan saqınam. O, meni alâ añlamay. Sizge keldim. Meni afu etiñiz!

– Yahşı ettiñ, oğlum! – dedi Tenzile. – Qaydan keldiñ?

– Evelâ bizim dağlarda oldım, soñ Foti Sala yanında qolğa tüştim. Meni tekrar cebege yiberdiler. Biz, yigirmi üç adam, qaçtıq.

– Muqayt ol, canım, balam! – dedi Tenzile. – Kene. qolğa tüşme! Bu hınzırlar şefqat ne, bilmeyler!

– Rustemden haber yoqmı?

– Yoq, Settar ağa! – dedi Seyyare.

Tenzile yenge, aqşamdan qalğan baqlalı laqşa şorbasını qızdırdı, ötmek kesti. Settarnıñ öğüne qoydı.

– Sağ oluñız, Tenzile yenge,– dedi Settar, aşap toyğan soñ. – Ötmegiñiz olsa, bir parça daa beriñiz. Anda, dağda, yigitlerge gerek.

Seyyare şkof içindeki soñki ötmekni çıkardı, yağbezge sarıp, Settarğa berdi.

– Başqa şeyimiz yoq, Settar ağa!

Settar sağlıqlaşıp, gizliden çıqtı, bağça boyu dağlıq betke ketti.

Tezden tañ ağardı.

V

Salâdin ağa ve Midat dağdan küzniñ soñlarında qayıp keldiler. Lâkin işleri birden bite qoymadı. Üç ay içinde yaqılğan kömürni köyge ketirip, satmaq gerek. Bu dağlıq içindeki köylerde kömür alı-veriş evelde iç olğan şey degil. Şimdi muarebe... qıtlıq. Dağğa ketip, kömür yaqmağa iqtidarlı erkekleriñ episi deyerlik, askerlikke alınğan, yahut uzaq ülkelerde gizlenmekteler. Bu sebepten, dülgerniñ dağdan döğünip endirgen ucuz fiyatlı kömürini köylerniñ bedbaht, yalınız qadınlarına yavaş-yavaş satıp bitirgence eppi vaqıt keçti. Salâdin tekarar para qazandı. Ama nasıl para? Bir köyde elde etilgen para diger köyde keçmez edi. Çünki üküm kimniñ elinde olsa, o, öz parasını çıkardı. Ukrainada – Petlūra parası. Mında – Vrangel, Denikin.

Bir kün saba Salâdin ağanıñ hatirine alma aşlamaları tüşti. O, bu aşlamalarıñ tamırlarını bir afta evelsi bağçada, çoqraq yanında, topraq astına kömip qoyğan edi. Şimdi hatirine tüşti de,

abdırap ketti. Olarnı çoqtan saçmaq kerek edi. Esinden çıqqan. Kürekni alıp, alel-acele bağçağa kirdi. Çuqurlar qazdı, içlerine kübre qoydı, topraq ile qarıştırdı, aşlamalarını oturttı, astlarındaki topraq pekinsin dep, ayaqlarınen tekararı taptadı, zayıfça soylarınıñ yanaşalarında qazıçılar qaqpı, sıcımnen bağladı. Bu yorultıcı, ağır işniñ aqqından kelgen soñ, biraz nefes almaq için ceviz teregi altında oturdu.

Küneş artıq Çatal Qaya artından çıqqan, terekleriniñ töpelerini aqçıl ziya ile örtken edi. Bu serin avada qartınıñ yüregini, çoqtan beri sezmedigi sevinçli isler qapladı. O, arıqta çağlap aqıcı suvniñ sesine diñlenip, terekleriniñ pıtaqlarında qabarğan göncelerge köz etip, baarden zevq alıp susıp oturğanda, arqasını terekke tayamaq istedi, lâkin baldırına qattı şey tirelgenini duydu. Elini cebine soqtı, parmaqları tütün çubuğına ilişti, onı çekip çıkardı. Aşıqmay, ağızına qaptı, elini diger cebine soqıp, tütün kisesini qıdırdı, anda kisesini tapıp olamadı, itimal evde qaldırğandır. Bu esnada, yanaşada, yañıç oturtılğan aşlamaniñ astında kübreli topraqni tepip, ğıda arayıcı tavuq közüne çalındı. Qart iddetlendi, oña ağaç parçası alıp attı, tavuq qağıldap qaçtı.

Salâdin evge doğrulğanda çubuğı esine tüşti, ceblerini birer-birer tutup baqtı, çubuq yoq edi. Quşağı arasında da yoq edi. Zevqlı şey. Çubuq qayda ketti? Ceviz teregine qayıtıp keldi.

Yoq, çubuq ceviz teregi astında da yoq.

Dülger ayret içinde toqtaldı ve közlerine apansızdan, köyniñ aşağı çetinde poçta yol boyu keleyatqan askeriy qıtarlar çalındılar. Çubuq qıdıraytqanını unutıp, evge aşıqtı. Midat, potükleri ile merdiven basamaqlarını tasırdada berip, oña doğru yuvurmaqta edi. Babasinen yüz-yüzge toquştılar.

– Sofada yatqan kim, baba? – dep soradı o.

Evniñ yuqarı qatına çıqqan merdivenniñ astında, kerçekten de, adam yatmaqta edi. Üstünde qırmızı şertli, mavı galife, ayaqları ucunda hrom çızmalar. Özü teren yuquda. Başı astında kök şinel, şinelniñ tübünden qılıçniñ sapı körünmekte.

Salâdin ağa yerde yatqan kişiniñ yüzüne telâşlı alda köz etti, kim ekenini tanığan soñ, titrek ses ile:

– Rustem! Oğlum! – diye qıçırdı.

O, qıçırgan vaqıtta yerde yatqan kişiniñ yelkesi üstüne tars etip ağır şey tüşti. Soñ tayıp ketti. Salâdin ağa seskendi... yerde yatqan çubuğımı körüp, külümsiredi.

– Baq sen buña! – dedi o, öz-özüne,– Yarım saatten beri qıdıram. Albu ise ağızımda eken.

Çubuq Rustemniñ yelkesini ağırttırdı, ğaliba, abdırap, közlerini açtı.

– Qaydalardan keldiñ, oğlum? Ne vaqıt?... qart onıñ omuzlarından quçaqladı, çekip ayaqqa tursattı.

Rustem de babasını quçaqladı, yüzünü onıñ saqalına tayap, qalbi için eñ qıymetli duyğular ile alını-hatirini soradı.

– Qıymetli babam! Siz sağ-selâmetsiñiz... ne güzel! Siziñ için ne qadar qasvetlendim, bilse ediñiz!

Sofadaki davuşlarını eşitip, Tenzile uyandı. Tüp keten kölmegi ile yuvurıp çıqtı. Rustemni körgen soñ, közlerine inanmayıp, toqtaldı, areketsiz qaldı... haylı vaqıt baqıp turdı, niayet, ellerini kerip, oğluna intıldı, onı bağırına bastı, nefesi tutulıp-tutulıp çıqtı.

– Keldiñmi, oğlum? Eki yıldan beri senden haber yoq. Elâk oldıñ belledik. Qaydalarda ediñ, balaçığıñ?

– Maña iç bir şey olmadı,– dedi Rustem, anasını tınçlandıрмаğa tırışıp. – Sevastopolden Rostovğa kettim. Soñ Qızıl Orduğa qoşuldım.

– Qoşulğanıñ yahşımı, oğlum?

Rustem külümsiredi.

– Yahşı, ana!

Midat ağasınıñ boyununa sarıldı, içeri kirgen soñ minder üstünde onıñ yanaşasında oturdu. Rustemge sevinçli ve ğururlı közlerinen baqtı.

– Niçün sofa içinde yattıñ? – dedi o, ağasına. – Töpege... özüñniñ yeriñe niçün çıqmadıñ? Men bir özüm edim.

– Gecelein... seni raatsızlamaq istemedim,– dedi Rustem, tebessümle.

– Kim ile keldiñ? – dep soradı Salâdin. – Mında almanlar, inglizler – er kes kelip-ketti. Özüñ, oğlum, kimlerdensiñ? Men bu kelip-keticilerden endi bir şey añlamayım!

Rustem biraz sustı, nelerdir tüşündi.

– Memlekette inqılâp oldu. Ükümet işçileriniñ ve köylülerniñ eline keçti. Cebede çoq askerler bolşevikler tarafına avuştı. Men de öyle yaptım... zenginler akimiyetine qarşı cenk ettim. Tünevin, Simferopolni azat ettik. Şimdi polkumuz Alma boyu areket etmekte. Sizni körmek için üç künlük mület alıp keldim.

– Tek üç küñmi?

– Ebet,– dedi Rustem ve devam etti. – Tüşünip baqıñız, baba... fuqare adamlar bu acayıp topraqta bağlar, bağçalar yarattılar. Yeşil yaylalarda qoyun sürüleri asradılar. Bularniñ episi beylerniñ, mirzaların, pomeşçiklerniñ mülkiyeti oldu. Fuqareler olarniñ tarlalarında çalıştılar, adları-yolları qarabacaqlılar edi. Şimdi o, qarabacaqlılar özleriniñ devletini qurmaqtalar.

– Öyle oldımı? – dedi Salâdin, eyecanlanıp. – Bizim köyge kelgenlerniñ episi bağlarımızni, bağçalarımızni ve evlerimizni tonadılar. Bular? Ne dediñ... bolşeviklermi? Olar memleketni nasıl idare etecekler?

– Bolşevikler bizim bahtlı-saadetli ayat sürmemizni isteyler. Va-ay! – Rustem eyecanle ayaqqa qalqaraq, qapuğa doğrudı. – Men at ile keldim. Hatirimden çıqtı. Oña yem bermek gerek.

Midat at laqırdısı eşitkeninen yerinden turıp, ahırğa çaptı. Salâdin ağa da hoşnut alda, oğulları artından ketti. Ahır içinde yüksek, tıgız, qara at turmaqta edi. Midat ayaqları uclarında köterilip, atniñ mañlayındaki bir top calı astındaki qaşqasını baqtı. Salâdin atniñ ağızını açıp, tişlerini teşkerdi, qursağınıñ astını sıypadı.

– İşte, qoşu çapmağa at...– dedi o. – Bütün volostni yeñmek mümkün!

– Onı temizlemek gerek! – dedi Rustem. – Arqası üstüne yatıp avunlağan, ğaliba. Gece uzaq yol yürdi! – Divardaki çüyge asılı meşin torba içinden qaşağa ve çötki çıqardı, atniñ yanbaşını qaşağalap başladı. Midat deral Rustemniñ qolundaki qaşağağa yapıştı.

– Ber, men temizleyim!

– Ber! Ber oña! – dedi dülger, Rustemge. – Atqa canını berecek.

Rustem qaşağanı Midatqa berdi, qardaşı atni edinip temizlegenini körerek, sevindi.

– Aferin, Midat! – dedi oña,– Temizle de, soñ suvar onı!

– Tesellige alıp-keteyimmi?

– Tesellige? – Rustemniñ hatirine dağ başında Gülâra ile keçirgen aqşamları keldi, içten qalbini nedir tırnadı. – Alıp ket, lâkin muqayt ol!

Baba Rustem ile bağça betke aylandı. Salâdin oğluna taze aşlamalarını, parnikler astında yeşermekte olğan pamidor, biber fidelerini kösterdi. Rustem, çoqraq yanındaki uluqniñ salqın suvuna yıqandı, soñra evge kirdiler.

Tenzile hamır basqan, qıyma çekken, endi çiberek qızartmağa tedariklenmekte edi.

– Şimdi, oğlum! Tezden sofranı üstünde olacaq. Köy aşını sağıñğandırısıñ! Yazıq ki, dere boylarında daa nane yoq. Nanesiz olacaq.

Çiberek yasalğan ve pişirilgen arada Midat atni temizlep bitirdi, üstüne minip, Teselli betke çaptırıp ketti.

Atni suvarıp qaytqanda, öz aqranları ögünde biraz maqtanmaq istese gerek, doğru evge kelmeyip, atni köyniñ merkezine doğrudı. Asma Quyu maallesinden keçip, qavehane ögüne çıqtı, mında tükân yanında apansızdan Gülârağa rastkeldi. Qız Midatni dülber at üstünde körip, ayrette qaldı.

– Bu kimniñ?

– Rustemniñ!

– Yalan aytasıñ!

– Yalan aytsam, tilim tutulsın.

– Rustem keldimi?

Midat başını salladı.

– Bu gece.

- Qaydan?
- Cenkten. Qaydan kelecək?
- Cenkten? – Gülâranıñ közlerinde keder sezildi,– Rustem Sevastopolde degil edimi?
- Yoq.

Qız teren tüşüncelerge daldı: “Demek, Rustem cenkte eken. Tenzile apte bunu menden gizledi...”

– Ağaña ayt: Gülâra seni körmek istey, de! Bizim evge kelsin. Lâkin başqa kimse bilmesin. Belki babam aqqında bir şeyler söyler.

- Yahşıl... gizliden aytırım! – Midat oña köz qıptı ve atını dere betke çevirdi.

Evde sofra cıyıştırılğan, dülger ve Rustem qave içip oturğanda Midat at üstünde açıq araba qapudan azbarğa kirip keldi.

- Suvardıñmı? – dep soradı Rustem.

- Ebet. Onıñ lağabı ne?

- Ruzgâr.

- Teselliniñ suvunu öyle begenip içti ki, körmeli ediñ!

Ahır içine kirgenlerinen, Midat aqırından:

- Gülâra seni körmek istey,– dedi Rustemge. – Evge kelsin, lâkin kimse bilmesin, dedi.

- Onı qayda kördiñ?

- Tükân ögünde.

Rustem qız aqqında bir şeyler daa soramaq istedi, soñ vazgeçti... soramadı. Midat endi ufaq bala degil. Çoq şeyni añlay.

- Bizde cılap barmı? – dep soradı Rustem.

- Bar... atqa yeterlik.

- Torbağa qoyıp ber!

Midat mağazğa kirdi, Rustem atnıñ yanında bir talay turdı, yelkesini quçaqladı, betini sıypadı. Rustem yanından ketkeni kibi, Ruzgâr keskin sesnen qıçırdı ve ög tuyaqlarinen yerni tepmeley başladı. Midat ketirip, boynuna cılap torbasını asqan soñ, sustı.

Salâdin ağanıñ evi üyle avğan maalgece adamlarinen tolu oldı. Tenzile yengeni, oğlu sağ-selâmet qayıp kelgeni için hayırladı ve, er itimalğa qarşı, cenkteki öz doğmuşlarını da sorastırdılar.

İçeri Midat kirdi. Köyde süyrü töpe qalpaqlı, qırmızı yıldızlı askerler tolu ekenini, olar evlerni tintmegenlerini ve kimsege toqunmağanlarını ayttı, tekrar qavehane betke yuvurıp ketti.

Aqşam üstü Rustem yolğa çıqqan soñ, tüşüncege daldı. Ne yapsın? Gülâranıñ evine barsa, qızğa laf tiyemezmi? Lâkin özü çağırğan. Cenkteki babası aqqında bir şeyler ayta bilecek adamnıñ evge baruvında ne fenalıq ola bile? Ğafar ağanıñ ailesini er kes bile. Onıñ aqqında kimse fena şey aytalmaz. Ama eñ eyisi, adamlarınñ közlerine ilişmemek... yoqsa, yarın bütün kün ev-evden çekkeler yürerler, özüñniñ barmaq istegen yeriñe baramazsıñ.

- Yüregi solqılday berse de, er alda, ketti. Qız ile nasıl körüşir, biri-birine ne derler?

Ğafar ağanıñ qapusını üyter-üytemez, balaban köpek avuldap çaptı. Köpekniñ sesini eşitip, Zeyneb çıqtı. Asker kiyiminde bu adam Rustem ekenini bilgen soñ:

- Sus, Qarabaş! – dep qıçırdı oña. – Vay, Rustem! Köpekke qulaq asma, balam! O, tek avulday... yür, Rustem!

Köpek sustı ve, quyruğını sallap, kenarğa çekildi. Yigit ise merdiven boyu yuqarı sofağa köterildi.

- Selâm aleykim, Zeyneb apte! – dedi Rustem,– sizni ziyaretke keldim!

– Aleykim selâm, oğlum! – dedi Zeyneb. Qalbindeki eyecan neticesinde közlerinde peyda olğan yaşlarını, başındaki yavluğınñ ucunen silerek, musafirni kişilik odağa davet etti. – Hoş keldiñ! Sen aqiqiy cigit olğansıñ. Maşalla! Keç, otur!

Rustem sıqıldı, lafnı neden başlamaqnı bilmey, sağına-soluna baqındı. O, şimdi Gülâranı körecek. Oña ne diye bilecek?

- Qızım, baq, bizge kim keldi! – ana yüksek ses ile açıq qapudan qomşu oda içine qıçırdı. – Tenzile bahtlı kişi. Oğlu sağ-selâmet qayıp keldi.

Bosağa üstünde Gülâra peyda oldı. Aqçıl çeresinde sevinç ve keder tebessümi duyuldu.
– Hoş keldiñiz, Rustem! – dedi qız yavaştan.
Rustem onıñ titrek elini sıqtı ve közlerini qızınıñ yüzünden almay, dedi:
– Sağ oluñız, Gülâra! Siz pek deñişkensiz!
– Ah, balam,– Zeyneb apte qızı için cevap berdi. – Nasıl etip deñişmesin? Babasız, başımız neler-neler körmedi! Qadınlarnıñ bir özlerine yaşamaq qolaymı?
Gülâra qomşu odağa çıqtı, divaradki mihqa ilinik tabağını alıp sofağa aylanğanda, Rustem qızını kederli nazarlar ile ozğardı. Onıñ bu evde bulunuvı ilki edi. Camlı, keñ şkof, ortada yıldıruvıq tögerek stol. Divarlarda tabiat levhaları, yerde kilimler. Böyle ciaz köyde kimseniñ evinde yoq. Olsa, tek Ekrem ve Kâzim – beylerniñkisinde ola bile. Divardaki bir süret onıñ diqqatını ziyade celp etti. Qarakul qalpaqlı adam, uzun mıyıqlı. Bu kim ola bile? Tanış çere. Ğaliba, bir vaqıtlarda mektepte körgeñ edi. Ebet... Toqtarğazı. Doğmuş ölkemiz aqqında acayip şiirler yazğan şair.
Soñ nazarı qartıyge tüşti. Zeyneb apte üç yıl evelsi çiçek kibi açqan mulâim qadın edi, şimdi deñişken, fariğan, qartayğan. İri, aydın közleriniñ şefaati eksilgen, qırmızı yanaqları aqçillanğanlar.
O, tışqa çıqtı, Gülâra ketirip stol üstüne tabaq ile ceviz ve alma qoydı.
– Buyurıñız, Rustem! – dedi o, dünyada eñ ziyade sevgen kişisine. – Men bugün atıñızını kördim. Siz cenkte olğansız! Deşet... Men ise, eki yıldan beri, Şevket için, ep qasevetiñizni çekmektem.
– Men eşittim, Şevket sağ qalğan...– dedi Rustem. – Bu haber yüregimdeki ağrını aldı. Soñra, o vaqianı tekmil unuttım.
Qız közlerini aşığı endirdi.
– Babam yoq. Ağamın almanlar, aqibeti, qaydadır alıp kettiler. Qayda ekeni alâ belli degil. Özümüz miyrada bir şey saçıp olamadıq. Evde erkek olmasa, qıym eken. – Gülâra ev-barq saibi, esli qadın kibi mulâaza etti. –Men yalıñız yoqsullıqtan zamet çekmedim. Sizni çoq tüşündim.
Rustemniñ yüregini bir ağrı sançıp aldı. O, turıp, qızınıñ yanına barıp oturmaq istedi, ama bu arada Zeyneb apte kirdi, altın yaldızlı filcanlarda qave ketirdi.
– Rustem, oğlum! Sizge bizim baba ile körüşmege iç sıra kelmedimi? – dep soradı Zeyneb. – Belki onıñ aqqında bir şey eşitkendirsiz?
– Yoq, Zeyneb apte... eşitmedim! Lâkin sağ-selâmet ekenligine eminim.
– Vay, oğulçığım, sağ olğaydı!
– Niçün sağ olmasın? Men cenkniñ alevli yerinde oldım... Allağa şükür, sağ-selâmetim. Alman tek bir kere süngüsini qaburğama sançıp aldı. Ğafar ağa oqumuş adam. Ştablarnıñ birinde hızmettedir. Belki cenkte asıl da iştirak etmegendir.
– Öyle olsa, niçün mektüp yazmay?
– Belki yazadır. Men özüm evge altı mektüp yazdım. İç birisi kelmegen.
Azbarda nasıldır qadın sesi Zeynebni çağırdı. O, sofağa çıqtı. Rustem tüşünceli alda oturğan Gülârağa köz etti.
– Menim için qasevetlendiñiz... öylemi? – dedi qızğa, tınıq davuş ile. – Demek, meni unutmadıñız!
Qızınıñ çeresi qızardı,– indemedi... başını aqırından qıbirdattı.
– Köyden apansızdan ğayıp oldıñız... urâdnik sizni yarım yıl qıdırdı. Elge tüşersiz dep qorqtım. Şevketni öldürdi degen haber darqadı. Bey oğlu nasıl etip sağ qaldı, aqlım yetmey. Şimdi urâdnik sizni bizim evde tapsa, ne yapar?
– Tapsın. Ekrem bey deviri keçti! – dedi Rustem. – Akimiyet halq elinde. Yazıq ki, yarın ketecegim.
– Kenedemi? Cenk bitmedimi, Rustem?
– Tezden bitecek. Ğafar ağa qayıp keleecek.
– O künni körecekmizmi aceba? Men pek yoruldu. Bademlik dağları-qayaları güya omuzlarım üstündeler. – Gülâra ağlamsıradı.
– Men tezden qayıp keleeğim ve bir daa iç de ketmeyecegim. Biz bahtlı olacaqmız!

Rustem qızını quçaqladı, qızarğan yanaqlarından öpti.
– Men sizni Memetniñ toyunda rasketirgen edim,– dedi Rustem yavaştan. – Sizni kördim... ve dünyada er şeyni unuttım. Ondan beri qalbim raatlıq bilmey.
– Siz keteceksiniz, men yalnız qalacağım. – Qız aşağı egilerek, yavluğı ile köz yaşlarını sildi.
– Menim qıymetlim! Sizge acayip ad qoyğanlar...– ohşayıcı davuş ile dedi Rustem ve qızniñ qılabdan saçlarını sıypadı. – Gülâra! Gül-ara? Men gül aradım... ve buldım. Men ğayet bahtlım. Şimdi dağda qızılçıq terekleri çiçek açmaqta. Gülpenbeler gönce atqanda men kelirim, almalar şıra ile tolğanda, bizim toyumuz olur.
– Men o künni körerimmi aceba! – dedi qız aciz davuş ile. – Men sizge işana, sizni bekley edim. Keldiniz... kene sevinç yoq.
– Tekarançıq daa sabır etiñiz!
Bosağa üstünde Zeyneb köründi.
– Maña ketmek kerek, Zeyneb apte! – dedi Rustem. – Qasvet etmeñiz! Sabırlı oluñız! Ğafar ağa tezden qayıp kelir.
O, Zeynebniñ elini sıqtı, sağlıqlaştı, eli ile Gülâraniñ omuzına toqundı. Bir şey aytıp olamadı. Zeyneb Rustemni ozğarıp çıqtı, qız ise uzaq odalarınıñ biri içine kirdi, yüzünü pencereniñ camına tayadı, yüksek, dumanlı dağlarğa baqıp qaldı.
Ertesi küni tañ ağara başlağan maalde Rustem köyni terk etti. O, tütün aralarını yanından keçkende, evniñ açıq penceresi ögünde turğan Ekrem bey onı kördi.
– Bolşevikler keldi... köyniñ şorbacısı qarabacaqlar oldı bellediñ, öylemi? – dep qıçırdı o, Rustemge. – Sen yañlıştıñ! Bakalım, akimiyetiniz ne kadar yaşayacak?
– Bakalım! – dep cevap berdi Rustem ve şporları ile atniñ qaburğalarını qıstı, poçta yol boyu yıldırım suratı ile ketti.

VI

Bir baar keçti, digeri keldi. Rustem qayda ekenini Gülâra bilmey edi. Biri: o, öz askeriy qıtasına barıp tüşalmağan, İnkerman qobalarında gizlenici revolütsion matroslarğa qoşulğan, dey, digeri: qızıl atlı askerler ordusu erkânında Canköyden keçken, Kefe betlerde Denikin ile cenkleşmekte ekenini tasdıqlay edi.
Bademlikte ep çeşit askeriy küçler kelmekte-ketmekte, adamlar ayretlenmekteler.
“Bu kim? – dey Bademlik ealisi,– kene almanlarmı? Yoq, almanlarğa beñzemeyler... ğaliba, lazaret! Yanındakiler ise, nasıldır, bir orduniñ saqçıları. Baqıñız, qıyafetleri ne qadar nişaretli...”
Bir kün aqşam üstü çeşme meydanında silâ davuşları çıqtı. Midat evge yuvurın keldi.
– Baba! Baba! – dep qıçırdı, nefesi tutulğan alda. – Anda, bizimkilerni qurşunğa tutmaqta! Vrangelciler...
– Vrangelciler? Ey, Allam! – dep hitap etti Tenzile qartiy. – Endi olar keldimi? Kimni qurşunğa tutalar?
– Bolşeviklerge yardım etkenlerni. Edem ağanı attılar. Cesedi çeşme yanında tura.
– Edem... öldürildimi? Adileniñ oğlu?.. Ah, bedbaht qadın!
– İşte, özleri de... mında kelmekteler! – dedi Midat, elini qavehane betke uzatıp. – Settar emceni qıdıralar.
– Settarnı qıdırırsalar...– Salâdin telâşqa tüşti,– bizni de sağ qaldırmazlar. Bu ne? – eki asker Adileniñ azbarından sığır aydap çıkarayatqanlarını eslep, çeresi kögerip ketti,– Midat, oğlum, atni bağçağa alıp çıq, arqasına min de, çayırğa cöne. Tez ol, oğlum! Yoqsa, attan da quru qalırız.
Oğlan atni bağçağa alıp çıqtı, üstüne minip, dağlıq betke çaptırıp ketti. O, közden ğayıp oldı degende, azbar qapu ögünde Közev Mustafaniñ qarısı köründi.
Üdür-qıyamet ağlap, dülgerniñ ayaqları astına yıqıldı.
– Salâdin ağa, biz mahv oldıq! – dedi o, köz yaşları tökerek. – Qocamni alıp kettiler. Men ne yapayım? Qaydalarğa barayım?

– Ağlama, Ayşe! – dedi Tenzile yenge. – Tur!
Dülger sofa içinde divarğa tayalı qızılçiq sopasını aldı, aqırın-aqırın yolğa çıqtı, qapu ögünde toqtaldı.
– Yür! – dedi o Ayşege, gizliden, eli ile işmar etip. – Bir adam bar. Mustafanı qurtaruv yalıñız onıñ elinden kele bilir.
Salâdin ketti, eki kün evge kelmedi.
Ertesi künü Salâdinniñ evine beyaz ordu yefreytorı ve eki adiy soldat keldi. Yefreytor cebinden küçük defter çıkarıp, oqudı.
– Salâdin İbraim oğlu... qayda o? – dep cekirdi Tenzilege.
Qartiy qorqtı. Endi qocası telüke altında bulunmaqta. Evelleri, azbarğa şinelli adam kirgende, laqırdı etmek için Seyyare çıqa turğan. Şimdi qız evde yoq, Kökközge qayttı. Midat köy içinde, qaydalaradır, çapqalap yüre.
– Yoq! Qart evde yoq... net! – dedi o, tatarca ve rusça sözlerni qarıştırıp. – Kittı... poşöl!
– Qayda?
– Gavır poşöl. Musafirlikke.
– Oğlu. Rustem qayda?
– Rustem vayna poşöl...– Tenzile qaltırmaqta edi. – Muarebe... strilâyt.
– Nasıl muarebe? Qayda strilâyt? Bolşeviklerdemi, “yoqsa, Vrangeldemi?”
– Bolşevik... e! Vrangel strilâyt.
– Ne? Ne? – yefreytor közlerini aqayttı,– Vrangelge strilâytımı?
– Vrangel... bolşevik karoş. – Tenzile yenge ne degenini özü bilmey, yandıra berdi. – Qave köçet, soldat?
Bu arada terlep-fişnap Midat keldi.
– Sen kimsiñ? – dep qıçırdı soldat. – Kimge keldiñ?
– Aytmağa...– dedi Midat, şaşmalap, lâkin anasınıñ telâşlı çeresini körip, ağızını qapadı.
– Ne aytmağa? – dep soradı yefreytor, negedir şübelenip. – Saña ne kerek?
– Ekrem bey yañıçq altı qoyun soydı.
– Kim? Kim soydı? – yefreytor işniñ aslını añlap olamadı. – Sen sersem bala, ne saçmalaysıñ?
– On beş qazanda plâv pişirmekte...– dedi Midat ve ilâve etti. – Siziñ için!
– Siziñ için? Bu ne demek? Kim için?
– Siz... soldatlar için. Siziñkiler episi anda. Şarap içeler. Kebap aşaylar. Ur patlasın!
– Yalan aytasıñ! – Soldat Midatniñ qulağından tutıp özüne çekti. – Maña baq! Mınavını köresiñmi? – tüfegini onıñ burunı astına tıqtı.
– Yalan aytsam, eki közüm çıqsın.
– Qayda... deysiñ?
– Ekrem beyniñ tütün araları ögünde.
Eki soldat biri-birine baqıştılar. Yefreytor bunu sezdi, lâkin emiyet bermegen kibi, sustı.
– Sen, cartı qartiy... niçün benim başımı aylandırasıñ? – dep cekirdi o,– Vrangel sizge, kiyiklerge, azatlıq ketirmekte, Bolşevikler kimler? Ayduklar... maña baq! Aqşamğace, qocañ evde olsun! Añladıñmı?
– Karaşo! – dedi Tenzile. – Qave piyt!
– E-e! Qaveñ başından qalsın...– yefreytor açuvlanıp, elini siltedi. – Qursaq aç... qave de, qave! Ey! Bala! Beyniñ evi qayda?
Poçta yol çetinde... anda siziñ oboz tura,– dedi Midat. – Mezarlıqni bilesiñizmi?
– E-e!
Soldatlar alel-acele yolğa çıqtılar.
Ana ve oğulniñ üstünden ağır yük tüşti. Serbest nefes aldılar. Lâkin ne qadar vaqıtqace?
– Midat, oğulçığım, Zeyneb apteñe bar da – ayt, Gülâranen ekisi bizge kelsinler! – dedi Tenzile. – Şimdilik bizde yaşap tursınlar. Men bir özüm qorqam. Olarnıñ özleriniñ ömürü de şeñ olmasa kerek. Babañ yaqında qaytıp kelmez. Kelse, Rustem için kene Volost idaresine alıp

keterler. Ğarip Gülâra... Rustemni sabırsızlıq ile bekley edi... Ey, Alla! Bu yaurlar ne vaqıt ketecekler?

Yenge barıp, azbar qapunu qapattı. Midat ise endi Cuma Cami yanındaki yol boyu yuvurmaqta edi.

Yaurlar birden kete qoymadılar. Küzge qadar Bademlikte qaldılar. Köyni tintti, çaypadı... yarı canı ile qaldırıp, soñ ğayıp oldılar.

VII

Noyabrde Qızıl Ordu tekrar keldi. Vrangel qalimtlarını izlep bara yatqan atlı ve cayav askerler Belbekte apansızdan toqtaldı, demir yolniñ eki çetinde pozitsiya işğal etmege mecbur oldı. Razvedka, komandalıqını, ögdeki telüke aqqında vaqıtında tenbi ete bilmegen. Soñundan añlaşıldı ki, stantsiyadan eki kilometr uzaqta, qır artında, beyaz gvardiya ve tatar atlı asker küçleri turmaqta.

Qızıl Ordu qıtaları deral yeñi tertipke kirdi, eki qısım, arqadan urmaq niyeti ile, qırniñ sol yaqına keçti. Diger qıtalar yüz-yüzge ücümge ketti. Amansız uruş başladı. Vadiy top, tüfek ve pülemöt sadalarından iñledi.

Duvanköy bağçaları içinde gizlenip turğan qızıl atlılar polku da ücümge köterildi. Rustem bu atlılar safında, elinde qılıç, ileri yuvurmaqta edi. Demir köpür yanında, topraq yol aylanmasında Ruzğâr süründi, ög ayaqları üstüne çökeledi, özünü pekitalmay, yerge yıqıldı. Rustem ayaqlarını alel-acele zengilerden çıqardı, eger üstünden tüşerek, evelâ atniñ yanaşasında yattı, soñra çetke cılıştı, çalı arqasında saqlanmaq istedi, lâkin qulağı yanından sızgırıp keçer bergen qurşunlar, onı tekrar yerge yatmağa mecbur ettiler. At ağır yaralı.

Eskadron qır etegindeki bağçalar boyu ileri areket etti. Rustem elinde karabin, çalı artından – çalı artına cılışıp, ateş açqan arada, bağça içinden qırmızı teneke saçaqlı, tula evçikniñ penceresinden kimdir qızıl askerlerni qurşunğa tutqanını sezdi. Bağça isarinace süyrelip bardı, eşik yerini tapıp, bağçağa kirdi, dörtayaqlap evçikniñ arqa divarına yaqın keldi, ihtiyat ile aralıq qapudan içeri köz etti. Kök qalpaqlı üç soldat, arqaları qapuğa çevirilgen alda, köpür astından keçeyatqan qızıl askerlerge ateş açmaqta.

Rustem öskün, qara saqallı soldatni közlep tapancağa bastı. Soldat sol yaqqa qıyıştı, soñ artına ketip, yerge serilip qaldı. Diger eki soldat, arqadan atılğan tüfek davuşını eşitip, qapuğa çevirildi, qızıl askerni körgegenlerinen, onıñ üstüne atıldılar. Eki soldatniñ biri – eppi yaşlarda, keñ kevdeli kişi. Digeri – yaş. Rustem onı körip, telâşqa tüştı. Yoq! Bu mümkün degil!

Esli soldat Rustemniñ şaşmalağanından faydalanıp, vintovkasınıñ qundağını arqağa sürdi, soñra küçlü siltep, süngüsini onıñ kevdesine sanıçtı. Rustem deşetli ağrı is etti... başı aylandı, közlerine qaranlıq çökti. Bu esnada ta, balalıqtan tanış, yaqın sesni eşitti.

– Rustem! Qardaşım! Sen ne yapasın? Bir tüşün!

Rustem zar-zoruna küçünü toplap, soldatniñ yüzüne baqtı. Ögünde doğmuş ağası turmaqta edi.

– Sensiñmi? Demek, olarnensiñ..! – dedi Rustem nefret ile, – İşte, bizge nasıl körüşmek munasip oldı!

Beñzi ağardı. Yüregi küçlü solqıldadı. Közlerini bunar ve açuv bastı. O, tek bir şeyni tüşündi... Bademlikniñ muqaddes toprağını yorğalayıcı o, çeşit nallı potükler... türlü tillerde laqırdı etici kütür soldatlar... ve Ekrem bey. Karabinini köterdi... qundağını soldatniñ başına endireyatqanda, qolu zayıfladı, tüfek yerge tüştı. Rustem esini ğayıp etti.

* * *

Keç küzniñ yarı gece maali. Yağmur yağıp toqtağan. Tilki Geçti deresinde bulançiq suv şuvuldap aqmaqta. Bademlikniñ aşağısındaki poçta yol boyu eki atlı kelmekteler. Birisiniñ başında qalpaq, digerininiñkinde – qırmızı yıldızlı şlöm. Köküsiniñ sağ tarafı beyaz bint ile bağlı, özü eger üstünde çetke yantayıp, qolaysızca oturmaqta.

Atlar yorğunlar. Üstlerindeki adamlar ise yengilden yuqsıray, o yaqqa – bu yaqqa avunlaylar. Bu eki atlınıñ biri Rustem, digeri Settar ekenini, zan etsem, oquyıcı bildi. Olarnıñ evleri köyniñ batısında, yan-yanaşa turalar. Doğru yolnen ketseler, dört daqiqadan evlerinde olacaqlar, lâkin Rustem atını aylanma taş yolğa burdı, o, evelâ qızını körmek, soñra doğmuş evine kirmek istedi. Settar razı oldı. Cuma Cami ögünden keçken soñ, iri tahta araba qapu ögünde toqtadılar. Rustem attan tüşti. Örne qamçısınıñ sapinen qapunu qaqtı. Qarabaş avuldadı. Merdiven üstünde nasıldır tasırdı çıqtı, tezden azbarda ayaq davuşları eşitildi.

– Kim bar anda?

– Men... Rustemim!

Qapu açıldı. Gülâra askerniñ quçağına atıldı.

– Neayet! Neayet, siz... benim yüregim, benim canım-cigerim, keldiñiz! Menim ayatım! – dedi Gülâra şeñ ve aydın ses ile. – Gülpenbeler qızarğanda kelirim degen ediñiz! Hatiriñizdemi? Olar eki defa qızardılar. Küz keldi – keçti... Eki defa. Siz ep yoq ediñiz. Menim babam? Onı körmediñizmi, Rustem? Menim sevimli babamı?

– Kördim...– dedi Rustem kederli alda,– Ğafar ağa Orda elâk oldı. O, cesür asker edi!

– Menim babam... elâk oldımı? Ah, benim ğarip taqdirim!

Yigit Gülâranı bağrına bastı... sustı. Hafif yel esti. Tilki Geçti deresi çetindeki emenlerniñ dalları aqırından sallandılar. Eki emen... olar bu yerde qadimiy vaqıtlardan beri turalar.

1957 s.